

ΚΕΝΤΡΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΣΕΙΡΑ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ

20.

ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

ὑπὸ

GERHARD WEISSER

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κολωνίας

ΑΘΗΝΑΙ 1965

ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΣΕΙΡΑ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ

20.

ΘΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

ὑπό

GERHARD WEISSER

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κολωνίας

ΑΘΗΝΑΙ 1965

Copyright 1965
Κέντρον Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἑρευνῶν

Φ. Κωνσταντινίδης καὶ Κ. Μιχαλᾶς

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Τὸ Κέντρον Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἑρευνῶν ιδρύθη ἀρχικῶς τὸ 1961 ὡς Κέντρον Οἰκονομικῶν Ἑρευνῶν ἐν Ἑλλάδι: 1) διὰ τὴν ἔρευναν τῶν διαρθρωτικῶν προβλημάτων καὶ δυνατοτήτων ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, 2) διὰ τὸν συστηματικὸν προγραμματισμὸν κατανομῆς τῶν διαθέσιμων πόρων διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ 3) διὰ τὴν τεχνικο-οικονομικὴν κατάρτισιν στελεχῶν πρὸς ἐπ' ἀνδρῶσιν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς Οἰκονομίας ἐν γένει.

Οἱ πόροι τοῦ συνίστανται ἐξ ἐπιχορηγήσεων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς καὶ τῶν Ἰδρυμάτων Ford καὶ Rockefeller. Τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Καλιφορνίας συμμετέχει εἰς τὸ ἔργον τοῦ δι' ἀποστολῆς ξένων ἐπιστημόνων, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ Κέντρον ἐπὶ ἓν ἔτος. Μετέχει ἐπίσης προγράμματος ὑποτροφιῶν Ἀμερικανῶν πτυχιούχων ἐν Ἑλλάδι πρὸς οἰκονομικὴν ἔρευναν καὶ Ἑλλήνων πτυχιούχων εἰς Ἀμερικανικὰ Πανεπιστήμια πρὸς εὐρύτερας οἰκονομικὰς σπουδὰς.

Ὑποτροφία παρέχονται ἐπίσης εἰς νέους ἀποφοίτους Ἑλληνικῶν Πανεπιστημίων, οἱ ὅποιοι προσλαμβάνονται εἰς τὸ Κέντρον ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα, πρὸς ἄσκησιν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἔρευναν. Οὗτοι συμμετέχουν εἰς τὰς διεξαγομένας ἐρεῦνας καὶ τὰ διοργανούμενα ὑπ' αὐτοῦ σεμινάρια.

Αἱ ἔρευναι τοῦ Κέντρον διεξάγονται ὑπὸ ὁμάδων ἐπιστημόνων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν πεπειραμένων ἐρευνητῶν. Τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν δημοσιεύονται εἰς σειρὰν «Μονογραφιῶν Οἰκονομικῆς Ἑρέυνας». Αἱ διαλέξεις καὶ τὰ σεμινάρια δὲν προορίζονται ἀποκλειστικῶς διὰ τὸ προσωπικὸν τούτου. Καθηγηταί, πτυχιούχοι καὶ φοιτηταὶ Οἰκονομι-

κῶν Ἐπιστημῶν προσκαλοῦνται ἐπίσης νὰ παρακολουθήσουν καὶ νὰ μετᾶσχουν εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην δραστηριότητα, ἡ ὁποία διεξάγεται διὰ τῆς συνεργασίας μετὰ Ἀνωτάτων Πνευματικῶν Ἰδρυμάτων τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Τὸ πρόγραμμα δημοσιεύσεων τοῦ Κέντρου συμπληροῦται διὰ τῆς «Σειρᾶς Διαλέξεων» καὶ «Σειρᾶς Ἐπιμορφωτικῶν Μαθημάτων», τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον τῶν σεμιναρίων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱκανοποιητικῆς αὐτῆς πείρας τὸ Κέντρον ἀναδιωργανώθη τὸν Αὐγούστον τοῦ 1964, ὑπὸ τὸ νέον του ὄνομα, μὲ σκοπὸν τὴν διεξαγωγὴν, διὰ λογαριασμὸν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, κατὰ τὸν πλέον συστηματικὸν τρόπον, τοῦ ἐπιστημονικοῦ προγραμματισμοῦ, ἐπὶ ἐθνικοῦ καὶ περιφερειακοῦ ἐπιπέδου.

Ἐπιδίδωξιν τοῦ Κέντρου ἀποτελεῖ καὶ ἡ δημιουργία βιβλιοθήκης βασικῶν οἰκονομικῶν ἔργων, ἡ ὁποία θὰ ἀποβῇ ἐπίσης ἰδιαιτέρως χρήσιμος εἰς τοὺς Ἑλληνας οἰκονομολόγους.

Ἀποσκοπεῖται ἐπίσης ἡ ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν καὶ πορισμάτων μὲ ἀνάλογα Κέντρα ἄλλων χωρῶν καὶ ἡ συμμετοχὴ εἰς κοινὴν προσπάθειαν ἐρεῦνης μὲ ἄλλους δημοσίους ἢ ἰδιωτικοὺς ὀργανισμοὺς τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς ἀλλοδαπῆς.

Πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ Κέντρον ἀποτελεῖ ἐν ἐπὶ πλέον παράδειγμα ἐλληνοαμερικανικῆς συνεργασίας, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως συνεισφορᾶς τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως πόρων καὶ προσπάθειῶν, διὰ τὴν προώθησιν τῆς ἐκπαιδεύσεως οἰκονομολόγων καὶ ὑποβοήθησιν τῆς χώρας πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς δραστηριότητος τοῦ Κέντρου Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν εἶναι κατ' ἐξοχὴν πρακτικὸς: νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς καλυτέρας ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Φ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗΣ

Γενικὸς Ἐπιστημονικὸς Διευθυντὴς

Ἡ παροῦσα διάλεξις ἐδόθη ἐν Ἀθήναις τὴν 15ην ^{Απριλίου} ~~Ιουνίου~~
1965 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κο-
λωνίας GERHARD WEISSER, προσκληθέντος ὑπὸ τοῦ
Κέντρου Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἑρευνῶν.

ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

Ὅμιλοῦντες περὶ «Προγραμματισμοῦ» ἐννοοῦμεν τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν, ἣ ὁποία κατευθύνει τὴν οἰκονομίαν βάσει σχεδίων τῶν ρυθμιστικῶν ἐξουσιῶν. Ἄρα λοιπὸν ὑπὸ τὸ πολιτικὸν σύνθημα «Προγραμματισμός» δὲν ἐννοεῖται ἡ κοινοτυπία, ὅτι κάθε ὀρθολογιστικὴ οἰκονομία ἀκολουθεῖ οἰαδήποτε προγράμματα. Μᾶλλον ἐννοεῖται ἡ περίπτωσις κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ συμπεριφορὰ τῶν κατ' ἰδίαν οἰκονομικῶν μονάδων ἐπηρεάζεται διὰ προγραμματισμένων μέτρων ὑπερκειμένων ἐξουσιῶν καὶ ἰδιαιτέρως διὰ μιᾶς κρατικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἣ ὁποία κατευθύνει ὅχι μόνον περιπτωσιακῶς καὶ προχείρως, ἀλλ' ἀκολουθεῖ καθολικὰ προγράμματα, ὅταν λαμβάνη μέτρα ἢ ἀπέχη ἐνεργειῶν.

I

Περὶ τούτου, ἐὰν δηλαδὴ ἐνδείκνυται μία τοιαύτη πολιτικὴ καὶ ἐὰν ἐν γένει δύναται νὰ ἐπιτύχῃ αὕτη τὰς ἠθελημένας ἐπιδράσεις, γίνονται συνεχεῖς διαμάχαι κατὰ τὰ τελευταῖα διακόσια ἔτη εἰς τὴν

ἐπιστήμην καὶ τὴν οἰκονομικοπολιτικὴν πρακτικὴν. Προσέτι ἀνεπτύχθησαν βαθμηδὸν γινῶμαι, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσωπεύονται δογματικῶς καὶ σχεδὸν μὲ θρησκευτικὴν ζέσιν.

Ὅμως κατὰ τὰ πρόσφατα ἔτη φαίνεται ὅτι ὑπερ-ισχύουν γινῶμαι, τόσον μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, ὅσον καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἐπὶ τῇ βάσει προγραμμαμάτων κατευθυνομένης οἰκονομίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὀλιγώτερον δογματικαὶ καὶ σταθμίζουσιν μὲ μεγαλυτέραν διαύγειαν τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῶν ἐκάστοτε πραγματικῶν προϋποθέσεων τῆς πολιτικῆς δράσεως, καθὼς καὶ τοὺς ἐξωοικονομικοὺς στόχους τῆς δράσεως ταύτης. Σήμερον ἀρχίζουν εἰς τὴν Δύσιν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν χώραν, εἰς τὴν ὁποίαν δροῦν οἱ πλέον δραστήριοι ἀντίπαλοι τῆς κατευθυνομένης οἰκονομίας — τὴν Ὁμοσπονδιακὴν Γερμανίαν, νὰ ἐξετάζουσιν μὲ μικροτέραν μεροληψίαν, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον θὰ ἔπρεπε ἢ ὄχι νὰ ἐπεμβαίνη ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ διὰ προγραμματισμένων μέτρων εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ διαρρυθμίσεις τῶν ὑποκειμένων τῆς οἰκονομίας. Ἐπίσης εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα ἀντιμετωπίζονται σήμερον τὰ προβλήματα αὐτὰ διαφορετικῶς ἀπὸ κάθε ἔποψιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως τῆς Κοινότητος· τοῦτο βεβαίως κατὰ κύριον λόγον ἔνεκα τῆς γαλλικῆς ἐπιρροῆς. Ἀντιστρόφως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς Ἀνατολικὰς Χώρας, ἡ δογματικὴ καὶ αὐστηρὰ κεντρικῶς διευθυνομένη οἰκονομία ἐχαλαρώθη προφανῶς εἰς πολλὰ σημεῖα κατὰ τὰ τελευ-

ταῖα ἔτη, ἐπαφιεμένων περισσοτέρων οἰκονομικῶν διαδικασιῶν εἰς τὰς ἐλευθέρας δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς. Τέλος, εἰς τὰς ὑπὸ ἀνάπτυξιν χώρας, ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει εἶναι δυνατόν, συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσαν γνώμην, νὰ παραιτηθῇ τις τῆς προγραμματισμένης κατευθύνσεως τῆς οἰκονομίας.

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην τῶν ἀπόψεων ἡ ἐπιστήμη συνεισέφερε μέγਾਲως. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπεσήμανεν ἐπακριβῶς τὰς δυσκολίας τῆς κατευθύνσεως τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, καθὼς καὶ τοὺς κινδύνους ἀπὸ ἡθικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀπόψεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεξεργάσθη τὰς μεθόδους τῆς κατάρτισεως τῶν προγραμμάτων καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν βελτίωσιν τῶν θεσμῶν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Ἀντιθέτως ἡ ἐπιστήμη προσέφερεν ἐλάχιστα μέχρι σήμερον εἰς τὸ θέμα τῆς διευκρινήσεως τῶν στόχων, οἱ ὅποιοι θὰ πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψει κατὰ βάσιν (ὅπερ σημαίνει ὄχι μόνον ὀργανικῶς ἀλλὰ θεμελιωδῶς) εἰς τὰ προγράμματα διαμορφώσεως τῆς κοινωνίας. Ἐν προκειμένῳ ἐπικρατοῦν ἀκόμη εὐρύτατα αἱ πτωχοῦ περιεχομένου ἐκφράσεις, ὅπως «γενικὸν καλόν», «τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας», «ὑποδομὴ» κλπ.

Ἐπίσης αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι, καθὼς καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, παραλείπουν συνήθως ἀκόμη τὴν ἀναγκαίαν σύνθεσιν τῶν συστάσεων καὶ προειδοποιήσεων περὶ τοῦ τί θὰ πρέπει νὰ ἀπαιτηθῇ παρὰ τῶν λοιπῶν τομέων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Πάντες οἱ τομεῖς οὗτοι εὐρίσκονται πράγματι εἰς

ἀλληλεξάρτησιν. Ἐκαστον μέτρον εἰς ἓνα τομέα τοῦ κοινωνικοῦ συγκροτήματος δύναται νὰ ἔχῃ ἡθελή-
μένας ἢ ἀθελήτους ἐπιδράσεις ἐπὶ ἄλλων τομέων.
Αἱ κοινωνικαὶ διαδικασίαι εἶναι εἰς μέγαν βαθμὸν
ἀλληλεξάρτητοι. Μὲ τοῦτο θὰ ἀσχοληθῶ ἀκόμη
διεξοδικώτερον. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑφίσταται
συμφωνία εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἐξ αὐτοῦ ὅμως προ-
κύπτει ὅτι δὲν πρέπει τὰ προγράμματα νὰ στηρί-
ζωνται μονοπλεύρως ἐπὶ μεμονωμένων εἰδικῶν κλά-
δων τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Δὲν δύναται νὰ
ὑπάρξῃ ὀρθολογισμός, ἐὰν δὲν ληφθοῦν ἐκ τῶν προ-
τέρων ὑπ' ὄψει, κατὰ τὸν προγραμματισμόν, αἱ ἀλ-
ληλεξαρτήσεις ὅλων τῶν τομέων τῆς κοινωνίας.
Πρόκειται μᾶλλον ἐδῶ, κατὰ τὸ μέγιστον ποσοστόν,
διὰ τὸν συντονισμόν τῶν προγραμμάτων διὰ τοὺς
μεμονωμένους τούτους τομεῖς. Ὁ συντονισμὸς οὗ-
τος δὲν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἱκανοποιητικὰ ἀπο-
τελέσματα, ἐὰν ἀποβλέπῃ μόνον εἰς συμβιβασμοὺς
μεταξὺ τῶν κατ' ἰδίαν ὀργάνων προγραμματισμοῦ.
Εἶναι ἀναγκαῖον ὅπως αἱ κατ' ἰδίαν ὑπηρεσίαι στη-
ρίζουν τὰ προγράμματά των ἐπὶ τῆς βάσεως ἑνὸς
ρεαλιστικοῦ γενικοῦ προγράμματος διαμορφώσεως
τῆς κοινωνίας. Ὡς πρὸς τὴν ἐκπόνησιν μιᾶς γενι-
κῆς θεωρίας τῆς «κοινωνικῆς πολιτικῆς» (Gesells-
chafts Politik), ἡ ἐπιστήμη εὐρίσκεται ἀκόμη ἐν-
τελῶς εἰς τὴν ἀρχήν.

Ἐν περαιτέρῳ ἐμπόδιον κατὰ τὴν παροχὴν ὀδη-
γιῶν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὸν ἔχοντα τὴν πο-
λιτικὴν εὐθύνην προγραμματιστήν, εὐρίσκεται εἰς

τὴν κρατοῦσαν σήμερον τάσιν εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας τῆς τελειοποιήσεως τῶν ποσοτικῶν ἐκφράσεων. Ἀναμφισβητήτως, σχέσεις αἱ ὅποῖαι προσδιορίζουν τὸ νοούμενον δι' ἀπολύτων ἀριθμῶν, εἶναι ἰδανικῶς κατάλληλοι διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς προϋποθέσεις συμπερασμάτων. Αἱ ὑποθέσεις αἱ ὅποῖαι διατυποῦνται οὕτω, δύνανται νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν ἄριστα, διὰ συγκρίσεως αὐτῶν μὲ τὴν ἐμπειρικῶς διαπιστουμένην πραγματικότητα. Ἐπίσης δύνανται αὗται, κατ' ἰδανικὴν ἔκτασιν, νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ καὶ νὰ ἐλεγχθοῦν ὑπὸ ἄλλων προσώπων. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι πολλοὶ μεμονωμένοι στόχοι τῆς πολιτικῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν διὰ τοιούτων τύπων ἐκφραζομένων ποσοτικῶς δι' ἀπολύτων ἀριθμῶν, καὶ ὅτι ἡ ἱεραρχικὴ θέσις τῶν μεμονωμένων τούτων στόχων, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους στόχους, εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ μόνον διὰ τακτικῶν ἀριθμῶν. Ἄρα λοιπόν, τὰ προγράμματα διαμορφώσεως τῆς κοινωνίας διατυποῦνται λεκτικῶς εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς αὐτῶν τὰ δὲ ποσοτικῶς ἐκφραζόμενα στοιχεῖα χρησιμεύουν μόνον ὡς ἐξηρημέναι συμβολαὶ εἰς τὸ λεκτικῶς διατυπούμενον συνθετικὸν συνολικὸν πρόγραμμα. Ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν τῆς συγχρόνου θεωρίας τῶν ἀποφάσεων (operations research), Κυβερνητικὴ κλπ.) δὲν λαμβάνονται ἐπαρκῶς ὑπ' ὄψει τὰ ὅρια αὐτὰ τῆς λειτουργικότητος τῶν ἐπιστημονικῶν συστάσεων καὶ προειδοποιήσεων. Ἐπίσης, αἱ μέθοδοι ἐρεῦνης τῆς συμπεριφορᾶς, αἱ ὅποῖαι ἔχουν μεγάλ-

λην σημασίαν διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καθοδήγησιν τῆς πολιτικῆς, δὲν ὑπερνικοῦν πλήρως τὰ ὅρια τῆς ποσοτικῆς διατυπώσεως. Ἰδιαιτέρως δὲ οὐδέποτε εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλεῖς αἱ διαπιστώσεις ἐκ παρατηρηθέντων τρόπων συμπεριφορᾶς, αἱ ἔχουσαι ὡς κίνητρα καὶ ἰσχύιν τῶν κινήτρων τούτων, τὰ ὑπάρχοντα συμφέροντα καὶ τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῶν σχέσεις.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι ἀσφαλῶς καλὸν νὰ συζητοῦνται ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου τὰ προβλήματα μιᾶς κατευθυνομένης οἰκονομίας ἐπὶ τῇ βάσει προγραμμάτων καὶ ἰδιαιτέρως τὰ προβλήματα καὶ τὰ ὅρια μιᾶς τοιαύτης πολιτικῆς. Θεωρῶ τὸν ἑαυτὸν μου εὐτυχῇ, διότι ἐκ τῆς προσκλήσεως ἐνὸς Ὁργανισμοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ Διευθυντὴς χαίρει διεθνοῦς φήμης ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου, μοῦ παρέχεται ἡ δυνατότης τῆς προσπαθείας μιᾶς συμβολῆς ἐπὶ τοῦ θέματος—καὶ διὰ τοῦτο σᾶς ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου.

II

Ἡ παλαιὰ φιλελευθέρᾳ οἰκονομικῇ πολιτικῇ τοῦ *laissez faire* εἶχεν ἀποκρούσει κατ' ἀρχὴν πᾶσαν καθοδήγησιν τῆς συμπεριφορᾶς τῶν κατ' ἰδίαν οἰκονομικῶν μονάδων μέσῳ κρατικῶν καὶ ἰδιωτικῶν ρυθμιστικῶν ἐξουσιῶν. Δι' αὐτὴν δὲν ὑπῆρχεν, ὡς ἐκ τούτου, οὐδὲν πρόγραμμα διὰ τὴν πορείαν τῆς οἰκονομίας. Ἐσκέπτετο φιλοσοφικῶς, ἁρμονικῶς

καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως τῆς οἰκονομίας ἐθεώρει ἱκανοὺς τοὺς ρυθμιστικοὺς αὐτοματισμοὺς τῆς ἀγορᾶς. Ἐνόμιζεν ὅτι ἡ ἀγορὰ ὑπὸ ἐλεύθερον ἀνταγωνισμὸν προσφέρει ὅλας τὰς προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ρύθμισιν τῆς οἰκονομίας, ἐφ' ὅσον πάντες οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ συναλλασσόμενοι κατανοοῦν τὸ συμφέρον των. Σήμερον γνωρίζομεν, ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑφίστανται ρυθμιστικοὶ αὐτόματοι μηχανισμοὶ δυνάμενοι νὰ λειτουργήσουν ἱκανοποιητικῶς καὶ ὅτι ἡ σημερινὴ κοινωνία ἔχει ἀνάγκην συνεχῶς περισσότερον προγραμματισμένης ὀργανώσεως. Αἱ πρόοδοι εἰς τὴν τέχνην τῆς ὀργανώσεως δὲν ὀδηγοῦν εἰς βελτιωμένους κοινωνικοτεχνικοὺς αὐτομάτους μηχανισμούς, ἀλλ' εἰς τὴν αὕξησιν τῆς σημασίας τῶν προσωπικῶν ἀποφάσεων. Σπουδαιότητα ἔχει ἡ ὀρθολογικότης τῶν ἀποφάσεων τούτων καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐξωκοινωνιολογικῶν αὐτῶν προϋποθέσεων.

Ὁ ἰδανικὸς αὐτόματος ρυθμιστικὸς μηχανισμὸς, συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ κλασικοῦ φιλελευθερισμοῦ, δηλαδὴ ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία μὲ πλήρη ἀνταγωνισμὸν, εἶναι γενικῶς ἀνέφικτος, τουλάχιστον ὑπὸ τὰς ὑφισταμένας σήμερον συνθήκας. Γνωρίζομεν ὅτι ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία εὐρίσκεται συνεχῶς ὑπὸ τὸν κίνδυνον μιᾶς δυσαρμονίας μεταξὺ τῆς συνολικῆς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως, ἐφ' ὅσον δὲν ἀσκεῖται μία ἀντικυκλικὴ νομισματικὴ πολιτικὴ, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἐπεκτείνεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ προεξο-

φληγτικοῦ ἐπιτοκίου. Γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι ὠρι-
σμέναι προνομιακαὶ θέσεις εἰς τὴν ἀγορὰν συνδέον-
ται μὲ τὴν ταχεῖαν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας, ἡ
ὁποία ἐπιδιώκεται παντοῦ καὶ ἀποκλείουν τὴν πλη-
ρότητα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἐπὶ πλέον συμβαίνει
εἰς πᾶσαν σύγχρονον οἰκονομίαν, διὰ λόγους οἱ
ὁποῖοι θὰ πρέπει νὰ γίνουν ἱστορικῶς παραδεκτοί,
νὰ ἔχῃ τόσον αὐξηθῇ τὸ μερίδιον τῶν δημοσίων ὀρ-
γανισμῶν, ὥστε ἤδη τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθιστᾷ ἀδύ-
νατον τὴν πληρότητα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ εἰς τὴν
ὑπόλοιπον οἰκονομίαν. Θὰ ἔπρεπε ἐπομένως νὰ πα-
ραιτηθῇ τις τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας, νὰ πα-
ραιτηθῇ τουλάχιστον τοῦ ἐπιθυμητοῦ σήμερον ρυ-
θμοῦ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, καθὼς καὶ τῆς πρα-
γματοποιήσεως πολλῶν σκοπῶν ἐξυπηρετουμένων
ὑπὸ τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ, ἐὰν θὰ ἐπεθύ-
μει νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν πληρότητα τοῦ ἀνταγω-
νισμοῦ. Μία τοιαύτη πολιτικὴ δὲν θὰ ᾔτο ρεαλιστι-
κὴ. Τοῦτο ὅμως σημαίνει, ὅτι δὲν πρόκειται πλέον
διὰ τὴν ἐρώτησιν, ἐὰν θὰ πρέπει νὰ κατευθύνεται
ἡ οἰκονομία. Κατεύθυνσις ὑπάρχει καὶ ὅταν ἀκόμη
τὸ Κράτος παραιτῇται τῶν ἐπεμβάσεών του.

Πάντοτε, ὡςάκις ὠρισμέναι οἰκονομικαὶ μονά-
δες κατέχουν προνομιακὰς θέσεις, ἐπειδὴ ὁ ἀντα-
γωνισμὸς δὲν εἶναι πλήρης, αὗται δύνανται νὰ ἐξα-
σκοῦν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων ἄλλων οἰκονο-
μικῶν μονάδων καὶ δύνανται νὰ κατευθύνουν τὴν
οἰκονομίαν, κατὰ ἓν ὠρισμένον ποσοστὸν, ἐπὶ τῇ
βάσει τῶν προγραμμάτων των.

Ἡ Νέα Φιλελευθέρα Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ διαφέρει μόνον ἐν μέρει τῆς Παλαιᾶς Φιλελευθέρας. Ἀνεγνώρισεν, ὅτι ὁ ἀνταγωνισμὸς θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀναγκαστικῶς ὑπὸ τοῦ Κράτους, διότι αἱ κατ' ἰδίαν οἰκονομικαὶ μονάδες προσπαθοῦν νὰ ἀποφύγουν τὴν σκληρότητα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἄνευ τοιοῦτου ἐξαναγκασμοῦ. Ἐπίσης οἱ πλεῖστοι τῶν ὁπαδῶν τῆς Νέας Φιλελευθέρας Σχολῆς δέχονται τὴν ἀντικυκλικὴν πολιτικὴν εἰς τὰς οἰκονομικὰς διακυμάνσεις.

III

Ἐὰν παρίδῃ τις τὰς ὑφισταμένας συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρίσκεται σήμερον πᾶσα συναλλακτικὴ οἰκονομία, καὶ ὑποθέσῃ ἐν ὑπόδειγμα στατικῆς, μὴ ἀναπτυσσομένης καὶ μὴ ἐπηρεαζομένης ὑπὸ τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ, συναλλακτικῆς οἰκονομίας, δὲν εἶναι προφανῶς αὐτονόητον ὅτι ὑπ' αὐτὰς τὰς μὴ πραγματικὰς συνθήκας θὰ ᾔτο καλὴ ἢ συναλλακτικὴ οἰκονομία μὲ πλήρη ἀνταγωνισμόν. Πολλὰ πλὴν ὅμως λέγεται, ὅτι ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ ἀρίστη, τουλάχιστον «ἀπὸ καθαρῶς οἰκονομικῆς ἀπόψεως». Πᾶσαι αἱ τοιοῦτου εἵδους αἰτιολογήσεις βασίζονται ἐπὶ τῆς λογικῆς θέσεως τοῦ «οἰκονομισμοῦ». Ὁ οἰκονομισμὸς διεδραμάτισε μέγαν ρόλον εἰς τὴν διαμάχην περὶ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς κατευθύνσεως τῆς οἰκονομίας καὶ ὑποστηρίζεται ἀκόμη καὶ σήμερον ὑπὸ πολλῶν. Παραγνωρί-

ζει ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπαρξίς μιᾶς καθα-
ρῶς οἰκονομικῆς ἀπόψεως. Διὰ τὴν οἰκονομικὴν συμ-
περιφορὰν ἐνδιαφερόμεθα πάντοτε μόνον ἐμμέσως.

Ναὶ μὲν ἡ λέξις οἰκονομία χρησιμοποιεῖται πολὺ
διαφοροτρόπως, πάντοτε ὅμως ἐννοοῦμεν μίαν δρα-
στηριότητα, ἡ ὁποία δὲν ἐκτιμᾶται χάριν αὐτῆς τῆς
ιδίας. Ἐπίσης καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει
τὸν νοούμενον ὀρισμὸν τόσον στενῶς, ὥστε νὰ περι-
λαμβάνεται εἰς αὐτὸν μόνον ἡ ἐπιδιώξις κέρδους, θὰ
συναισθανθῇ, κατόπιν ἐπαρκοῦς αὐτοπερισκέψεως,
ὅτι δὲν ἐκτιμᾷ τὸ κέρδος αὐτὸ καθ' ἑαυτό, καὶ ἐὰν
τοῦτο συμβαίνει, θὰ πρόκειται περὶ ἐνὸς μονομα-
νοῦς πλεονέκτου. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ μὲ τὴν
οἰκονομίαν ἀσχολουμένη ἐπιστήμη δὲν διαθέτει
ἓνα, κατὰ κάποιον τρόπον οἰκεῖον, αὐτόνομον κρι-
τήριον ἀξιολογήσεως. Αἱ οἰκονομικαὶ «ἀξίαι» εἴ-
ναι πάντοτε παράγωγοι ἀξίαι καὶ βασιζέονται ἐπὶ
κινήτρων, τὰ ὁποῖα εἰς πᾶσαν περίπτωσιν εἶναι
ἐξωοικονομικά. Ἐπομένως οὐδεὶς δύναται νὰ συμ-
βουλεύῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν πολιτικὴν ἐξου-
σίαν ἢ τὰς κατ' ἰδίαν οἰκονομικὰς μονάδας λέγων:
Ἀπὸ καθαρῶς οἰκονομικῆς ἀπόψεως ἐπιβάλλεται ὁ
ὠρισμένος οὗτος τρόπος συμπεριφορᾶς. Ἴσως ὅμως
ὑπάρχουν ἐκτὸς τούτου καὶ ἄλλα, δηλονότι ἐξω-
οικονομικὰ κίνητρα, τὰ ὁποῖα παρακινοῦν εἰς διόρ-
θωσιν τοῦ «οἰκονομικῶς ἐνδεδειγμένου». Οἰκονομι-
κῶς ἐνδεδειγμένον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὑπ' αὐ-
τὴν τὴν ἔννοιαν. Οἱ ὑπὸ λογικὴν ἔννοιαν «τελικοὶ»
ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ οὐδέποτε εἶναι τὸ περιεχό-

μενον, ἀλλὰ αἱ προϋποθέσεις τῶν οἰκονομικῶν συμπερόντων, εἴτε ἀπαιτοῦν οὗτοι τὴν ὀρθολογικὴν συμπεριφορὰν, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν οἰκονομεῖν εἴτε θέτουν εἰς τὴν συμπεριφορὰν ταύτην ὅρια. Δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπαρξίς συγκρούσεων μεταξὺ οἰκονομικῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐπὶ παραδείγματι ἠθικῶν ἢ πολιτιστικῶν σκοπῶν ἀφ' ἑτέρου. Τοιαῦται συγκρούσεις δύνανται νὰ συμβοῦν μόνον μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἢ τὴν αὕξησιν τοῦ ἐφοδιασμοῦ ὠρισμένων ἀτόμων μὲ ἀνεπαρκῆ ἀγαθὰ, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζουν πολιτιστικά ἢ ἐθνικὰ καὶ τὰ ὅμοια ἀγαθὰ, ἢ ἠθικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς περιορισμοὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν συστημάτων ἐφοδιασμοῦ, τὰ ὁποῖα δέχονται τὴν ὑπαρξίν τοιούτων ἀγαθῶν καὶ ὑποχρεώσεων. Ἀλλὰ καὶ τὰ συστήματα περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν προηγουμένως, τὰ καλούμενα «ὕλιστικά», θὰ ἦσαν κατὰ βάσιν ἐξωοικονομικά. Ἐὰν ἐπὶ παραδείγματι ὁ ὀργανωτὴς ἑνὸς τοιούτου συστήματος δὲν ἐπιθυμῇ εἰ μὴ μόνον νὰ ζῇ μίαν ζωὴν εὐχάριστον καὶ ἀσφαλῆ, ἢ θέλῃ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀπογόνους του, δὲν σημαίνει ὅτι ἡ μονομέρεια αὕτη τῶν κατὰ λογικὴν ἔννοιαν τελικῶν σκοπῶν του, τὸν καθιστᾷ ἄτομον οἰκονομικῶς συμπεριφερόμενον. Μόνον κατὰ τὴν περίστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος θέλει νὰ ἐπιτύχῃ τὰς ἀνέσεις ταύτας τῆς ζωῆς κατὰ ὀρθολογικὸν τρόπον, δίδεται εἰς ἡμᾶς ἀφορμὴ νὰ τὸν χαρακτηρίσωμεν ὡς ἄνθρωπον οἰκονομικῶς δρῶντα. Δύναται, φυσικά,

νά λεχθῇ ὅτι ἐπιθυμεῖ τις νά δρᾷ οἰκονομικῶς, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νά ὑποστηρίξωμεν, ὅτι οἰοσδήποτε ἄνθρωπος ἀντιπροσωπεύει μίαν καθαρῶς οἰκονομικὴν ἄποψιν. Ἐκάστη συμπεριφορὰ ἐν σχέσει πρὸς ἀνεπαρκῆ ἀγαθὰ προσδιορίζεται ἐξωοικονομικῶς. Ἐπομένως αἱ ἐκφράσεις τοῦ οἰκονομισμού εἶναι ἀναποφεύκτως τύποι κενοὶ περιεχομένου, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς συγχρόνου λογικῆς.

Συμφώνως πρὸς αὐτὰ ἐπίσης δὲν ὑπάρχει προγραμματισμὸς ἐπὶ τῇ βάσει καθαρῶς οἰκονομικῶν προϋποθέσεων. Καὶ ἀντιθέτως, δὲν δύναται νά ὑπάρξῃ πολιτικὴ, ἀποδεικνύουσα διὰ «καθαρῶς οἰκονομικῶν» λόγων, ὅτι ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία μὲ πλήρη ἀνταγωνισμόν εἶναι ἀρίστη μορφή οἰκονομίας. Ἀπὸ καθαρῶς οἰκονομικῆς ἀπόψεως δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νά ἀποδειχθῇ οὔτε νά ἀντικρουσθῇ τὸ ὅτι αὕτη εἶναι ἡ καλυτέρα οἰκονομία. Κατὰ ταῦτα, ὁ οἰκονομικός, δηλαδή ὁ ὀρθολογικός ἐφοδιασμὸς μὲ ἀνεπαρκῆ ἀγαθὰ, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει λογικῶς μὲ τὸν φιλοσοφικὸν «ὕλισμόν».

Εἰς τὸν οἰκονομισμόν εὐρίσκεται ἐπίσης ἡ θεμελειώδης πλάνη πολλῶν ὀπαδῶν τῆς «οἰκονομικῆς τῆς εὐημερίας» (Welfare Economics). Ἡ θεωρία αὕτη ὑφίσταται διεθνῶς συνεχῶς ὀξυτέραν κριτικὴν, ἀφοῦ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἤσκησε μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐπιχειρημάτων ἐσωτερικῆς κριτικῆς, τὰ ὁποῖα διατυποῦνται σήμερον ἐναντίον της, ἡ φιλοσοφικὴ κριτικὴ καταλήγει εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ

ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς τῆς εὐημερίας προϋποτεθεῖσα ἀπόφασις δι' αὐξανομένην εὐημερίαν, εἶναι ἐσωτερικῶς οἰκονομικὴ καὶ ὅπωςδήποτε χρειάζεται μόνον νὰ διορθωθῇ, ἵνα ληφθοῦν ὑπ' ὄψει ὠρισμένα ἠθικὰ αἰτήματα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατανομὴν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καὶ ὠρισμένα ποσοτικὰ κριτήρια τῆς καλουμένης ὑποδομῆς. Πράγματι, τὴν θεωρίαν ταύτην δὲν δικαιολογοῦν οὔτε ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία μὲ πλήρη ἀνταγωνισμόν οὔτε οἰαιδήποτε μορφαὶ προγραμματισμένης οἰκονομίας. Αἱ βασικαὶ προϋποθέσεις τῆς οἰκονομίας τῆς εὐημερίας καὶ ὅχι μόνον αἱ προϋποθέσεις διὰ τὰς διορθώσεις τῶν ἀκραίων περιπτώσεων, εἶναι ἐξωοικονομικαί. Ἡ οἰκονομία τῆς εὐημερίας καὶ τότε ἀκόμη θὰ ᾔτο ἀσθήρικτος, ὅταν θὰ ἐπετύγχανον οἱ ὀπαδοὶ της νὰ υπερνικήσουν τὴν κριτικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν αὕτη ἐκτίθεται σήμερον διεθνῶς.

IV

Ἐκ τοῦ λόγου ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογηθῇ ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία μὲ πλήρη ἀνταγωνισμόν μέσῳ καθαρῶς οἰκονομικῶν λόγων, δὲν προκύπτει πάντως καὶ ἀναγκαίως, ὅτι πρέπει νὰ ἀποκρουσθῇ μία οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ *laissez faire*. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν ἐξωοικονομικοὶ λόγοι, οἱ ὅποιοι τὴν δικαιολογοῦν.

Διὰ νὰ ἐδραιώσωμεν μίαν ἄποψιν ἐν προκειμένῳ,

ἐρωτᾶται πρῶτον ἐὰν εἶναι δυνατὴ μία πολιτικὴ τοῦ *laisser faire*, ἡ ὁποία δὲν ἐπιφέρει τὸ ἀντίθετον ἐκείνου τὸ ὁποῖον αὕτη θὰ πρέπει νὰ ἐπιτύχη. Ἀπαντῶμεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ. Γνωρίζομεν σήμερον ὅτι πᾶσα συναλλακτικὴ οἰκονομία μὲ εὐρὺν ἀνταγωνισμὸν ἔχει τὴν τάσιν νὰ μετατρέπεται εἰς μίαν διοικουμένην οἰκονομίαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν ἰδιωτικῶν δυνάμεων. Ἀκριβῶς ὅμως αὕτη εἶναι ἡ μορφή διευθετήσεως τῆς οἰκονομίας τὴν ὁποίαν ἀποκρούει ὁ Φιλελευθερισμός. Αἱ οἰκονομικαὶ μονάδες ἀποφεύγουν τὰς σκληρότητας τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ αἱ δυνατὰ μεταξὺ αὐτῶν ἐπιθυμοῦν τὴν δύναμιν.

Ἐὰν ὑποτεθῇ νῦν, ὅτι ἡ οἰκονομία θὰ ἀφεθῇ εἰς τὰς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς, συμφώνως πρὸς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ *laisser faire*, τότε προσφέρεται εἰς τοὺς μὴ ἰσχυροὺς ἡ δυνατότης τῶν καρτέλ καὶ εἰς τοὺς ἰσχυροὺς, ὑπὸ καθεστῶς ὑψηλῆς τεχνικῆς ἐξελέξεως, ἡ δυνατότης τῆς εἰς τὴν ἀγορὰν κυριαρχοῦσης μεγάλης ἐπιχειρήσεως. Αἱ τάσεις αὗται εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά τοσόν δυναταί, ὥστε προφανῶς οὐδεὶς κανὼν δικαίου ἐπαρκεῖ, ἐξ ὧων ἀποσκοποῦν εἰς τοιοῦτου εἴδους περιορισμοὺς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, πρὸς καταστολὴν τῶν τάσεων τούτων. Τοῦτο παρατηροῦμεν σήμερον εἰς τὴν νομοθεσίαν τῆς Ὁμοσπόνδου Γερμανικῆς Δημοκρατίας καὶ εἰς τὰς συνθήκας τῆς Ρώμης. Εἰς τὰς Βρυξέλλας ἀντιπροσωπεύονται ἤδη πλέον τῶν 500 ἐνώσεων συμφορόντων. Δὲν θὰ ᾔτο ρεαλιστικὸν νὰ πιστεύεται, ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν δὲν ἐπιδιώκουν ἐπίσης τὴν ἐξα-

σφάλισιν τῆς δυνάμεως εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ ἴσως μάλιστα εἰς τὴν κοινωνίαν γενικῶς. Ἄν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ δυσχερανθῇ ἡ δρᾶσις τῶν καρτέλ καὶ τῶν εἰς τὴν ἀγορὰν κυριαρχουσῶν ἐπιχειρήσεων εἰς μίαν περιοχὴν, ἐφ' ὅσον αὕτη ἐπεκταθῇ γεωγραφικῶς, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι συνέβη διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος, ἐν τούτοις ἡ τεχνικὴ πρόοδος, καθιστῶσα δυνατόν τὴν συνεχῇ συγκέντρωσιν τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων καὶ τὴν αὕξησιν τοῦ οἰκονομικο-οργανωτικοῦ δυναμικοῦ, ἐπιφέρει ὡς ἀποτέλεσμα, βραχυχρονίως ἢ μακροχρονίως, τὸν ἐκ νέου περιορισμὸν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ εἰς τὸν διευρυνθέντα οἰκονομικὸν χῶρον, κατὰ τὸν ἀναφερθέντα τρόπον. Τοῦτο θὰ πρέπει νὰ ἀναμένεται μετὰ βεβαιότητος ὅταν αἱ ἀγοραὶ ἀφίνωνται ἐντελῶς ἐλεύθεραι. Ἄλλὰ θὰ πρέπει καὶ τότε ἀκόμη νὰ ἀναμένεται τοῦτο, ὅταν τὰ καρτέλ καὶ αἱ εἰς τὴν ἀγορὰν κυριαρχοῦσαι ἐπιχειρήσεις καταπολεμῶνται διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἐφαρμοσθέντων νομοθετικῶν μέσων. Διὰ τούτων δὲν ἐπιθυμῶ, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, νὰ ἐκφράσω ὅτι-δήποτε κατὰ τῶν αὐστηρῶν νόμων πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἀναμένῃ τις σημαντικὰ ἀποτελέσματα ἐξ αὐτῶν, ἡ δὲ ἐξασφάλισις τοῦ ἀνταγωνισμοῦ θὰ πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται καὶ δι' ἄλλων μέσων.

Ἐπιπροσθέτως, εἰς τὰς περισσοτέρας χώρας τῆς γῆς, εἰς τὰς ὁποίας ἐπραγματοποιήθησαν μορφαὶ τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας, ὁ ἀνταγωνισμός,

ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἱστορικῶν ἐξελίξεων, δὲν εἶναι τόσον πλήρης, ὅσον ἡ κοινωνία διαρθροῦται κατὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνίσους εὐκαιρίας ἐπιτυχίας εἰς τὸν οἰκονομικὸν ἀνταγωνισμόν. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἔχουν πράγματι σημειωθῇ πολλὰ μεταβολαὶ μέσῳ τῆς πολιτικῆς τῶν κρατῶν πρὸς «κοινωνικὴν ἐξασφάλισιν» καὶ εἰς πολλὰς χώρας ἐπίσης διὰ τῶν συνδικάτων. Ἀλλὰ καὶ ἡ σύγχρονος πολιτικὴ τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων προστατεύει τοὺς οἰκονομικῶς ἀδυνάτους ἐκ τῆς δυστυχίας, ἣ ὁποία προκαλεῖται ἐκ τῶν ὀλοκληρωτικῶν οἰκονομικῶν κρίσεων. Ὡς πάντοτε συμβαίνει, οὕτω καὶ ἐν προκειμένῳ, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἡ τάξις τῶν ἀνευ περιουσίας ἐργατῶν. Ἡ πολιτικὴ πρὸς βελτίωσιν τῶν εὐκαιριῶν ἐκκινήσεως τῆς τάξεως ταύτης δύναται πράγματι νὰ ἐπιτύχῃ ἀποφασιστικῶς μόνον μέσῳ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ τῆς κατανομῆς τῆς βιοποριστικῆς περιουσίας. Μέχρις ὅτου ἐπιτευχθῇ τοῦτο, αἱ εὐνοηθεῖσαι τάξεις δύνανται νὰ κατευθύνουν τὴν οἰκονομίαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν, συμφῶνως πρὸς τὰ σχέδιά των, αὗται δὲ ἐπηρεάζουν πράγματι τὴν πορείαν, ὅχι μόνον τῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνίας γενικῶς.

V

Χρησιμοποιοῦντες νῦν ὅλους αὐτοὺς τοὺς συλλογισμοὺς εἰς τὴν διαμάχην μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν καὶ

ἀντιπάλων τῆς προγραμματισμένης κατευθύνσεως τῆς οἰκονομίας, ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τὴν σημερινὴν πραγματικότητα, τὸ διαφιλονικούμενον ζήτημα δὲν εἶναι δυνατόν γενικῶς νὰ διατυπωθῇ οὕτω, ὥπως συμβαίνει εἰς τὴν πολιτικὴν ἑξάψιν καὶ τοὺς δογματικῶς τασσομένους θεωρητικούς. Ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία εὐρίσκεται εἰς τὴν πραγματικότητα, ὥπως ἀπεδείχθη, πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν κατευθυντηρίων δυνάμεων. Θέματα ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ διαμάχη εἶναι τὰ ἐρωτήματα: Ποῖος θὰ πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὴν συναλλακτικὴν οἰκονομίαν, ἐπὶ τῇ βάσει ποίων στόχων θὰ πρέπει νὰ πράττῃ τοῦτο καὶ ποίας μεθόδους θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμόζῃ;

Ὅλαι αὗται ἐπίσης εἶναι ἀποφάσεις αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ δικαιολογηθοῦν μόνον ἑξωοικονομικῶς. Τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καθαρῶς λειτουργικὸς δὲν εἶναι δυνατόν, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, νὰ ὀδηγήσῃ εἰς σαφήνειαν.

Ὅστις τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς κοινωνίας καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴν ἄποψιν ὅτι πᾶς ὅστις ἀσκεῖ ρυθμιστικὰς ἀρμοδιότητας θὰ πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸς τοῦτο μίαν ἐντολὴν ἢ μίαν ἐξουσιοδότησιν τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία τοῦ ἐδόθη κατὰ δημοκρατικὸν τρόπον, δὲν πρέπει νὰ παρίδῃ κατὰ τὴν πολιτικὴν του τοποθέτησιν, ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ *laissez faire* ἐλευθερώνει μίαν τάσιν ἐμφανίσεως, δημοκρατικῶς ἀνεξέλεγκτον, ἰδιωτικῆς δυνάμεως. Ἐάν τοῦτο συμβῇ δὲν εἶναι ἀναγκαία συνέπεια ὅτι θὰ ἀσκηθῇ πρά-

γματι ἐπιρροή ἐπὶ τοῦ μεγέθους τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Καὶ ἐὰν ἀκόμη εἶχε μίαν τοιαύτην ἐπιρροὴν δὲν θὰ ἠδύναντο ἐκ τούτου νὰ προέλθουν ἀποφάσεις ἄνευ ἐξωοικονομικῶν προϋποθέσεων. Ὁ ὀπαδὸς τῆς φιλελευθέρας κοινωνίας θὰ δύναται, μᾶλλον ἀνεξαρτήτως αὐτῶν, νὰ ἐπιτρέπη τὴν ἀνεξέλεγκτον οἰκονομικὴν δύναμιν, τότε μόνον ὁσάκις ὑφίστανται ἀπολύτως ἀναγκαῖοι λόγοι. Πάντως ὑπάρχουν οἰκονομολόγοι καὶ ἀντιπρόσωποι ὁμάδων συμφερόντων, οἱ ὁποῖοι βλέπουν εἰς τὴν πολιτικὴν κατὰ τῶν καρτέλ καὶ τῶν εἰς τὴν ἀγορὰν κυριαρχουσῶν ἐπιχειρήσεων μίαν παράβασιν τοῦ αἰτήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς κοινωνίας, ἣ θεωροῦν μίαν τοιαύτην πολιτικὴν ἀπαράδεκτον, διότι ἐμποδίζει τὴν μεγιστοποίησιν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην, πρόκειται διὰ τὸ ζήτημα, εἰς ποίας ρυθμιστικὰς δυνάμεις θὰ πρέπει νὰ ὑπαχθῇ ἡ κοινωνία. Ἡ Παλαιὰ Φιλελευθέρα Σχολὴ εἶδε μόνον εἰς τὸ Κράτος τὸν πιθανὸν ἐχθρὸν τῆς ἐλευθερίας. Γνωρίζομεν, σήμερον, ὅτι ὑπάρχουν ἐπίσης ἰδιωτικαὶ δυνάμεις, ὡς ἀποτέλεσμα οἰκονομικῆς ἰσχύος, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπειλεῖται ἡ ἐλευθερία, καὶ αἱ δυνάμεις αὗται προγραμματίζουν καὶ διευθύνουν, συχνάκις δὲ μάλιστα κυβερνοῦν, ἔστω κατὰ κάποιον δυσδιάκριτον τρόπον. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διαμάχην διὰ τὸ αἶτημα τοῦ *laissez faire*, πρόκειται, τουλάχιστον ὑπὸ τὰς ὑφισταμένους συνθήκας, ὅχι μόνον περὶ ἐνὸς οἰκονομοπολιτικοῦ, ἀλλὰ ἐπίσης περὶ ἐνὸς

συνταγματικοῦ προβλήματος. Ἰδιωτικαὶ δυνάμεις διαμορφώνουν ἀμέσως, καὶ ὅχι μόνον διὰ τῆς ἐπενεργείας ἐπὶ τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῶν Κοινοβουλίων, ιδιότητος τῆς διαρθρώσεως καὶ τῆς πορείας τῆς κοινωνίας.

Ἐξ αὐτῶν διαφαίνεται, ὅτι ὑφίστανται διάφοροι μορφαὶ τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας, αἱ ὁποῖαι ἐπ' οὐδενὶ τρόπῳ θὰ πρέπει νὰ κριθοῦν ὁμοιομόρφως ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως. Τοῦτο ἐπίσης εἶναι σημαντικὸν διὰ τὴν τοποθέτησίν τινος ἔναντι τῶν προβλημάτων τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς διευθύνσεως τῆς οἰκονομίας.

Ἐπὶ τῶν ὑφισταμένων διαφορῶν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη διαθέτει σήμερον μίαν τελειοποιημένην θεωρίαν τῶν φαινομένων τούτων. Τὰ φαινόμενα ταῦτα δὲν ἔχουν ἐρευνηθῇ ἀκόμη ἐπαρκῶς ἀπὸ κοινωνιολογικῆς καὶ κοινωνικοπολιτικῆς ἀπόψεως. Ἄν καὶ ὑπάρχῃ μία ἐκτεταμένη βιβλιογραφία, περὶ τῶν ἐπιδράσεων τῶν ἐνώσεων συμφερόντων ἐπὶ τῶν Κοινοβουλίων καὶ τῶν Κυβερνήσεων, δὲν γνωρίζομεν ἄρκετὰ περὶ τῶν σκοπῶν καὶ τῶν μεθόδων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων αἱ ἰδιωτικαὶ δυνάμεις διευθύνουν τὴν κοινωνίαν ἀμέσως, συμφώνως πρὸς τὰ σχέδιά των, καὶ ὅχι ἐμμέσως διὰ τοῦ Κράτους. Ἐναντι λεπτοτάτων φαινομένων τοῦ εἴδους τούτου ἀποτυγχάνουν ἀκόμη καὶ αἱ σύγχρονοι κοινωνιολογικαὶ μέθοδοι τῆς ἐρεῦνης τῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ «συμμετέχουσα παρατήρησις» ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρει

ἀποτελέσματα ἐπ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν ὁ παρατηρητὴς ἔχῃ ἀπεριόριστον εἴσοδον εἰς τὸν κύκλον τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων· τότε μόνον ὁμῶς γενικῶς ἀποκτᾷ αὐτὴν τὴν ἐλευθέραν εἴσοδον, ὅσας συμφωνεῖ μὲ τὰς προθέσεις τῶν «ἀφεντικῶν» ἢ ὑποτάσσεται εἰς τὴν θέλησιν αὐτῶν.

Τοῦτο δυνάμεθα νὰ παραβλέψωμεν. Ἡδη, αἱ συνήθεις διακρίσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας καταδεικνύουν, ὅτι ἐξ οὐδεμιᾶς ἐκ τῶν ἰσχυουσῶν σήμερον πολιτικῶν ἀπόψεων εἶναι δυνατόν νὰ ἐκκινήσῃ τις διὰ νὰ λάβῃ ἀποφασιν ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς διευθύνσεως τῆς οἰκονομίας. Πρωτίστως πρέπει εἰς πᾶσαν περίπτωσιν νὰ προηγήται ἡ ἀπόφασις διὰ μίαν ὠρισμένην μορφήν τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας. Ἐχομεν δὲ διαπιστώσει, ὅτι εἶναι σπουδαῖον ὑπὸ τὴν ἀποψιν τῆς ἐλευθερίας τῆς κοινωνίας, τὸ ποῖος κατευθύνει τὴν πάντοτε διευθυνομένην συναλλακτικὴν οἰκονομίαν καὶ ποίους σκοποὺς ἐπιδιώκει.

VI

Ἐν συναρτήσει πρὸς αὐτὰ ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα, ἐὰν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προσδιορισθοῦν εὐδιακρίτως τὰ ἐξωοικονομικὰ κριτήρια μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ συνθήματος τῆς «κοινωνικῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας» (Soziale Marktwirtschaft). Δι' αὐτοῦ ἐννοεῖται ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία, ἡ ὁποία διορθώ-

νεται συμφώνως πρὸς «κοινωνικὰς» ἀπαιτήσεις. Ἐν αἴτημα διατυπούμενον τοιοῦτοτρόπως δὲν εἶναι σαφές. Ἡ λέξις «κοινωνικός» εἰς οὐδεμίαν γλῶσσαν χρησιμοποιεῖται πρὸς προσδιορισμὸν μόνον μιᾶς ἐννοίας ἢ μιᾶς νοητῆς συμπεριφορᾶς. Ἀκόμη, χρησιμοποιεῖται πολλαπλῶς, ἐντελῶς οὐδετέρως, μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι τὸ νοούμενον ἀνήκει εἰς τὰ φαινόμενα ἢ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνίας. Ἐν τούτοις, εἰς τὴν γλῶσσαν διαφόρων κομμάτων καὶ Κυβερνήσεων, τὸ σύνθημα τῆς κοινωνικῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας ἔχει μίαν ἀκριβεστέραν ἔννοιαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐννοεῖται μία ἀνταγωνιστικὴ συναλλακτικὴ οἰκονομία, ἡ ὁποία διορθώνεται κυρίως βάσει ἠθικῶν ἀπόψεων τῆς πολιτικῆς τῆς Οἰκονομικῆς Τάξεως. Αἱ δυνατὰ καὶ ἐκτεταμέναι πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ὁμάδες, αἱ ὁποῖαι θεωροῦν τὰς τοιαύτας διορθώσεις προσφόρους, τάσσονται, οὕτως, ὑπὲρ μιᾶς συναλλακτικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία διευθύνεται ὡς πρὸς τὴν διάρθρωσιν καὶ τὴν πορείαν τῆς ὑπὸ ρυθμιστικῶν ἐξουσιῶν μὲ σκοπὸν τὴν διόρθωσίν τῆς. Δὲν τάσσονται ἐπομένως ὑπὲρ τοῦ προγράμματος τῶν δογματικῶν ὁπαδῶν τῆς Νέας Φιλελευθέρας Σχολῆς, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ διευθύνουν τὴν συναλλακτικὴν οἰκονομίαν μόνον διὰ μέτρων προστασίας τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς «κοινωνικῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας» προφανῶς δὲν δύνανται βασικῶς νὰ ἀντιτίθενται εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς οἰκονομίας βάσει προγραμμάτων.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ πολιτική, ἡ ὁποία εἶναι προσηγορευμένη εἰς τὸ σύνθημα τῆς κοινωνικῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας, ὑποφέρει ἀκόμῃ πολλὰ κριτήρια τῶν οἰκονομικῶν ἀποφάσεων εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἀφρημένου ἐπιπέδου, ὅπως αἱ βασικαὶ ἀποφάσεις ζωικοῦ, ἡθικοῦ, πολιτιστικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος. Αὐτοί, οἱ ἀσυνειδήτως οἰκονομισταὶ μεταξὺ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς κοινωνικῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας, εὐρίσκονται ἀκόμῃ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς προκαταλήψεως, ὅτι τὸ λογικῶς αὐτόνομον κριτήριον τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ μεγιστοποίησις τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ὁδηγεῖ τοῦτο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς μίαν ὑποτίμησιν τῆς σπουδαιότητος τῶν κριτηρίων τῶν οἰκονομικοπολιτικῶν ἀποφάσεων, τὰ ὁποῖα δὲν προκύπτουν ἐκ τοῦ δῆθεν ἰδανικοῦ τῆς μεγιστοποιήσεως τοῦ προϊόντος τῆς οἰκονομίας. Οὕτω δημιουργεῖται μία πνευματικὴ συγγένεια πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Νέας Φιλελευθέρας Σχολῆς, τῶν ὁποίων ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ δὲν ἐπιδιώκει ἄλλο τι εἰ μὴ μόνον τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τὸ πολὺ πολὺ τὴν ἐπάμβλυσιν τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων.

Ἀσφαλῶς οἱ σημαντικώτεροι ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως ὁπαδοὶ τῆς ἰδέας τῆς κοινωνικῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας, ὅπως ἐπίσης οἱ ὁπαδοὶ τῆς Νέας Φιλελευθέρας Σχολῆς, ἐπιπλέον δὲ καὶ ὁ κλασικὸς Οἰκονομικὸς Φιλελευθερισμὸς στηρίζον-

ται ἐπὶ φιλοσοφικῶν καὶ γενικῶς κοινωνικοπολιτικῶν προϋποθέσεων. Ἡ ὑπερβολικὴ ὑπογράμμισις τῆς ἀγορᾶς ὅμως, ὡς ρυθμιστικοῦ στοιχείου καὶ ἡ ἀποπομπὴ τῶν ρυθμιστικῶν θεμάτων, τὰ ὅποια ἔχουν ἀνάγκην ἐπεμβάσεων, εἰς τὸ «περιθώριον» τῆς ρυθμισθείσης διαδικασίας, μαρτυροῦν περὶ μιᾶς προσηλώσεως εἰς ὅ,τι ἔχει σχέσιν μὲ τὴν οἰκονομίαν, ἢ ὅποια προσήλωσις ἐκτοπίζει ἐκ τῆς συνειδήσεως τὴν γενικὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν κοινωνικῶν διαδικασιῶν καὶ τὸ πλῆθος τῶν κοινωνικοπολιτικῶν στόχων. Ἡ ἐρώτησις (ὕπὲρ ἢ κατὰ τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας); εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλμένη. Προσέτι ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία εἶναι εἰσέτι ἀτελής ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς προϋποθέσεων. Εἰς τὰ φιλοσοφικὰ αὐτῆς στηρίγματα κατατάσσεται ἡ ἀρχή, ὅτι εἰς τὸν παραγωγὸν ἀνήκει κατὰ κυριότητα τὸ προῖόν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ αἱ οἰκονομικαὶ ἀξίαι παράγονται ἐν κοινωνίᾳ λόγῳ τοῦ μεγάλου βαθμοῦ καταμερισμοῦ καὶ τῆς κοινότητος τῆς ἐργασίας, ἐμπρέπει σήμερον, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἡ κυριότης νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν παραγωγῶν. Τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι αὕτη πρέπει νὰ περιέλθῃ εἰς τὰς χεῖρας μιᾶς ἀνωνύμου «δολότητος», συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν κομμουνιστῶν, ἀλλὰ σημαίνει, ὅτι ἡ προσωπικὴ διανομὴ τοῦ ἀπὸ κοινοῦ παραχθέντος προϊόντος εἰς τὴν σύγχρονον ὑπερωργανωμένην βιομηχανικὴν κοινωνίαν ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ κυριότης ἐπὶ τοῦ προϊόντος πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν παραγωγόν, διότι δὲν εἶναι συνιδιοκτῆται,

κατὰ κάποιον νομικῶς ρυθμισμένον τρόπον, τοῦ ἀπὸ κοινοῦ παραχθέντος προϊόντος, πάντες οἱ εἰς τὴν παραγωγὴν αὐτοῦ συμμετασχόντες. Διὰ τούτων δὲν ἐπιθυμῶ νὰ συντάξω συγκεκριμένον πρόγραμμα πολιτικῆς τῆς περιουσίας. Ἐπιθυμῶ μόνον νὰ δείξω ὅτι ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία εἶναι ἀτελής, ἐφ' ὅσον δὲν προσαρμόζει τὴν κατανομὴν τῆς περιουσίας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀρχήν. Δὲν πρόκειται ἐν προκειμένῳ περὶ τῆς ἀνακατανομῆς, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀρχικῆς διανομῆς, καθ' ὅσον δὲν πρέπει νὰ ἐπαφίεται αὕτη εἰς τὰς εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἐξωγενῶς (μέσω τῶν πληθυσμιακῶν κινήσεων, τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου κλπ.) προσδιοριζομένης διαδικασίας εἰς τὴν ἀγορὰν ἐργασίας.

VII

Τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον διὰ τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ διασαφηνίσωμεν τὴν θέσιν μας ἔναντι τοῦ αἰτήματος τῆς μεγιστοποιήσεως τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος: Εἶναι κατάλληλον τὸ μέγεθος τοῦτο ὡς κεντρικὴ ἰδέα τῶν οἰκονομικοπολιτικῶν ἀποφάσεων; Τὸ κοινωνικὸν προϊόν εἶναι ἐν βοηθητικὸν στατιστικὸν μέγεθος καὶ προορίζεται νὰ μᾶς διευκολύνῃ, ὥστε νὰ μετρῶμεν τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς οἰκονομίας εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς. Οἱ σκοποὶ οὗτοι, ὅπως εἶδομεν, εἶναι κατὰ βάσιν ἐξωοικονομικοὶ καὶ ἐν μέρει καθαρῶς πνευματικοῦ χαρακτῆρος. Ἐπίσης ἐν μέρει πρόκειται

περὶ ἐντολῶν πρὸς ἀποχὴν ἀπὸ ὠρισμένης ἐνεργείας ἢ περὶ ἀναλόγων ἀξιώσεων. Εἰς τὸ πρῶτον εἶδος ἀνήκουν κυρίως αἱ ἠθικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ὑποχρεώσεις, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἐν τμήμα τῶν πολιτιστικῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, τὸ αἶτημα ὅπως οἱ ἰδιοκτῆται οἰκοπέδων πλησίον τῶν ὁδῶν ἢ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν μὴ βλάπτουν τὴν ὠραϊότητα τοῦ τοπίου διὰ διαφημιστικῶν πινακίδων.

Μετὰ ταῦτα διαφαίνεται τί δὲν εἶναι τὸ κοινωνικὸν προϊόν. Διὰ τὴν θεωρηθῇ τι ὡς «προϊόν», ὡς «ἀγαθόν», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς στατιστικῆς καὶ τῆς λογιστικῆς, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἐὰν ἡ ἀγορὰ τὸ ἀμείβῃ διὰ τῆς προσδόσεως μιᾶς τιμῆς εἰς αὐτό. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια προσκομίζει εἰς τὴν ἀγορὰν ὁ πωλητής, εἶναι ἀδιάφορον ποῦ στηρίζεται ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις τῶν ἀγοραστῶν, τὴν ὁποίαν οὗτος ἐξυπηρετεῖ. Εἶναι ἐπίσης ἀδιάφορον μὲ ποῖον ἀρχικὸν κεφάλαιον, μὴ δημιουργηθὲν ὑπ' αὐτοῦ, δύναται νὰ ἐργάζεται οὗτος. Εἶναι ἀδιάφορον κατὰ πόσον οἱ διαθέτοντες μεγάλην ἀγοραστικὴν δύναμιν ἔχουν, κατ' ἀντικειμενικὴν κρίσιν, τὴν πλέον ἐπείγουσαν ἀνάγκην. Εἶναι ἀδιάφορον ποίαν πολιτιστικὴν σπουδαιότητα ἔχουν τὰ προσφερόμενα προϊόντα. Εἶναι ἀδιάφορον ὅτι τὸ εἶδος καὶ τὸ κατεπεῖγον τῆς ζητήσεως ἐπηρεάζονται πράγματι ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν παραγωγῶν μέσῳ μιᾶς διαφημίσεως ἢ ὅποια ὑποκινεῖ πρὸς ἀγορὰν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ κατὰ πόσον, περισσότερον ἢ ὀλιγότερον, ἐκαλύφθησαν ὑπὸ

τῆς οἰκονομίας συλλογικαὶ ἀνάγκαι, παρ' ὅτι εἰς τὴν προηγούμενην περίοδον, διότι διὰ τὴν μέτρησιν ἑνὸς μέρους τῶν παροχῶν τούτων δὲν διαθέτομεν ἀγοραίας τιμάς, ὡς ὄργανα μετρήσεως. Κυρίως ὅμως ἐπίσης δὲν δύναται νὰ διαπιστωθῇ κατὰ πόσον ἢ ἐκ τῆς ἀγορᾶς ὑποκινηθεῖσα δαπάνη εἰς νέας ἐπενδύσεις ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς μελλοντικὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας. Πληροφορούμεθα μόνον πῶς ἐκτιμᾷ ἡ ἀγορὰ τὰς πιθανότητας ἐπιτυχίας καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ μέλλοντος.

Ἄρα εἶναι ἐμφανές, ὅτι τὸ ἐκάστοτε μέγεθος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος δύναται νὰ δώσῃ μόνον ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐρείσματα τῶν ἀποφάσεων τοῦ φορέως τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἰδιαιτέρως ὅμως τὸ στατιστικὸν αὐτὸ μέγεθος ἀρμόζει μόνον εἰς εἰδικὰ προγράμματα σχετικῶς βραχυχρονίου προοπτικῆς. Σημειωτέον, ὅτι τὰ εἰδικὰ αὐτὰ προγράμματα δὲν προσφέρονται δι' ἄμεσον ἐφαρμογὴν, διότι στηρίζονται μόνον ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν πολλῶν ἐρεισμάτων. Δύνανται ὅμως τοῦτα νὰ προσφέρουν ἐξηρητημένας συμβολὰς εἰς τὰ καθολικὰ προγράμματα, τὰ ὁποῖα λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὴν ὁλότητα τῶν ἀλληλεξηρετημένων ἐπιδράσεων ὅλων τῶν κοινωνικῶν διαδικασιῶν καὶ συσχετίζουν τὰ ἐξωκοινωνικὰ κριτήρια πρὸς τὴν ὁλότητα ταύτην, πρὶν ληφθῇ ἡ ἀπόφασις δι' ἑν ὠρισμένον πρόγραμμα. Εἶναι δυνατόν τὸ προϊὼν μιᾶς οἰκονομίας εἰς δύο διαφορετικὰ ἔτη μὲ τὴν αὐτὴν χρηματικὴν τιμὴν νὰ ἐμφανίζῃ μίαν διαφορετικὴν ἀξίαν διὰ τὸ κοινω-

νικόν σύνολον, χωρίς νά ἔχη μεταβληθῇ ἡ ἀγοραστική ἀξία τοῦ νομίσματος. Τὸ στατιστικόν μέγεθος «κοινωνικόν προϊόν» δὲν μᾶς διαφωτίζει λοιπὸν ἐπὶ οὐσιωδῶν θεμάτων ἀπὸ οἰκονομικοπολιτικῆς ἀπόψεως. Ἄρα λοιπὸν τὰ προγράμματα δὲν πρέπει νὰ προσανατολίζωνται μόνον πρὸς τὸ μέγεθος αὐτό. Μία τοιαύτη προσπάθεια, μάλιστα, θὰ ἐστερεῖτο νοήματος. Μία περίοδος τῆς οἰκονομίας κατὰ τὴν ὁποίαν ηὐξήθη τὸ κοινωνικόν προϊόν, δυνατόν νὰ εἶναι χειροτέρα τῆς προηγούμενης, διότι τοῦτο, λαμβανομένης ὑπ' ὄψει ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας, διαρθροῦται ὀλιγώτερον ὀρθολογικῶς καὶ κατανέμεται ὀλιγώτερον δικαίως, καὶ διότι ἡ μὴ ὑλικὴ ποιότης τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἶναι ὀλιγώτερον εὐνοϊκὴ, παρ' ὅσον κατὰ τὴν προηγούμενην περίοδον.

VIII

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε σκέψεών μας προέκυψεν, ὅτι διὰ πᾶσαν προγραμματισμένην διεύθυνσιν τῆς οἰκονομίας ἔχει ἀποφασιστικὴν σημασίαν τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ σχετικὴ ἱεράρχησις τῶν ἐξωοικονομικῶν προϋποθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῶν προγραμμάτων. Τὸ περιεχόμενον τοῦτο, ὡς προανφεράμεν, δὲν προσδιορίζεται σαφῶς, ὅταν χρησιμοποιοῦνται διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ στερεότυποι ἐκφράσεις, ὅπως π.χ. «ἐλευθέρᾳ οἰκο-

νομία», «κράτος εϋημερίας», «κοινωνική ἐλευθέρα συναλλακτική οἰκονομία», «μεγιστοποίησις τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος», «κοινὰ προβλήματα», «ὑποδομή», «οἰκονομία ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ γενικοῦ καλοῦ», καθὼς καὶ ἡ ἀξίωσις ὅτι ἡ οἰκονομία θὰ πρέπει «νὰ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον». Ἡ σύγχρονος λογικὴ ἔχει ἀναγνωρίσει τὰς τοιαύτας στερεοτύπους ἐκφράσεις ὡς κενὰς καὶ κατ' ἀκολουθίαν μὴ ἐφαρμοσίμους. Τοιαύτας ἐκφράσεις δύναται νὰ ἐπικαλεσθῇ πᾶς τις. Ἀναγκαῖα εἶναι μᾶλλον μία λεπτομερὴς ἐπεξήγησις τῶν ἐξωοικονομικῶν προϋποθέσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων θέλει νὰ βασίζεται ὁ φορεὺς τῆς πολιτικῆς διὰ τὰς ἀποφάσεις του, ἢ ὁ ἐπιστημονικὸς σύμβουλος τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας διὰ τὰς συμβουλὰς του. Αὗται θὰ πρέπει νὰ διατυπωθῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι «εὐχρηστοί» ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἐφικτοῦ. Ἡ ψυχολογία θὰ πρέπει νὰ παράσχη τὴν βοήθειάν της ἐπὶ τούτου, μὲ τὴν σύνταξιν καταλόγων εὐκρινῶς διατυπωμένων πιθανῶν συμφερόντων καὶ ἐσωτερικῶν ὑποχρεώσεων.

Σήμερον ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, τὴν ὁποίαν εἰσαγωγικῶς ἀνεφέραμεν, ὅτι τοιαῦται στερεότυποι ἐκφράσεις τότε μόνον ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις, ὅταν προσδιορίζωνται ποσοτικῶς τὰ εἰς αὐτὰς ἐπισημαινόμενα μεγέθη, ἢ τουλάχιστον ὅταν μόνον τόσον παραμένουν ἀκαθόριστα, ὥστε τὸ ἐλεύθερον περιθώριον μεταξὺ μεγίστων καὶ ἐλαχίστων μεγεθῶν νὰ δύναται νὰ ἀποδοθῇ δι' ἀπολύτων ἀρι-

θμῶν. Ἀπαιτήσεις τοιούτου εἵδους ἐπιζητοῦν τὴν
 τελειότητα. Προκειμένου περὶ ἀποφάσεων τῶν φο-
 ρέων τῆς πολιτικῆς καὶ ὁδηγίων τῶν ἐπιστημόνων
 θὰ πρέπει νὰ λαμβάνωνται πάντοτε ὑπ' ὅψει καθαρῶς
 πνευματικαὶ ἀξίαι καὶ ἀπαξίαι. Περὶ τούτων
 δύναται νὰ λεχθῇ τὸ πολὺ πολὺ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ
 ληφθοῦν ὑπ' ὅψει περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον παρ'
 ὅσον μέχρι τοῦδε ἐλαμβάνοντο. Ἐὰν ἔνεκα τούτου
 ἀπαξιώσῃ ὁ φορεὺς τῆς πολιτικῆς νὰ λάβῃ ὑπ'
 ὅψει τοῦ εἰς τὰ σχέδιά του τὰς πνευματικὰς
 ταύτας ἀξίας καὶ ἀπαξίας, θὰ ἀσκῇ οὗτος μετὰ τὰ
 σχέδιά του, τώρα ἢ διαρκῶς, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ
 ἥττον, βίαν ἐπὶ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Ἀναλό-
 γους ἐπιδράσεις θὰ ἐπιφέρῃ καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς
 σύμβουλος, ἐὰν δίδῃ ὁδηγίας εἰς τὸν φορέα τῆς πο-
 λιτικῆς, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὅψει τοῦ τὰς σχετικὰς
 πνευματικὰς ἀξίας καὶ ἀπαξίας, ἐν τῇ προσπάθειᾳ
 τοῦ ὅπως ἐπιτύχῃ τὸ τέλειον. Ἰδανικῶς, ἀπὸ ἀπό-
 ψεως μεθόδου, ποσοτικῶς ἐκφραζόμεναι διαπιστώ-
 σεις περὶ τοῦ πρακτέου, ἐπιτρέπεται νὰ γίνωνται
 μόνον πρὸς προετοιμασίαν τῶν ὀριστικῶν ὑποδεί-
 ξεων. Εἶναι ἐμφανές, ὅτι μόνος ὁ εἰδικὸς θεωρητικὸς
 οἰκονομολόγος καὶ μὲ τὰ μέσα τὰ ὅποια διαθέτει,
 δὲν δύναται κατὰ ταῦτα νὰ ἐπεξεργασθῇ ὀριστικὰς
 ὑποδείξεις, διότι θὰ πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ'
 ὅψει καὶ τὰ μὴ δυνάμενα νὰ μετρηθοῦν πνευματικὰ
 μεγέθη. Ἀλλὰ διὰ τούτου δὲν ὑποστηρίζεται, ὅτι
 ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι γενικῶς εἰς θέσιν νὰ συμβου-
 λεύῃ καὶ νὰ ἀποτρέπῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ἡ

ἐπιστήμη θὰ πρέπει νὰ περιορίζεται εἰς τὴν ἔκτασιν αὐτὴν ἐπὶ ὁδηγιῶν αἱ ὁποῖαι εἶναι συνειδητῶς μὴ ἀκριβεῖς, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀναποφεύκτου. Τὸ μειονέκτημα τῆς ἐλλείψεως ἀκριβείας εἰς τὰς ὑποδείξεις ἀντισταθμίζεται ὑπὸ τοῦ πλεονεκτήματος τῆς συγκεφαλαιώσεως τῶν συμπερασμάτων πολλῶν κλάδων τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, δηλαδὴ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ μαζὶ κυρίως τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, τῆς κοινωνιολογίας, τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας, τῆς νομικῆς κ.τ.λ.

Ἐὰν διὰ πολλὰ συστήματα ἐπιστημονικῶν γνωμοδοτήσεων πρὸς διεύθυνσιν τῆς οἰκονομίας δημιουργῇται ἡ ἐντύπωσις, ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ προέλθουν ἐξ αὐτῶν κανόνες ἰδανικῆς λειτουργικότητος, ἡ ἐντύπωσις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι αἱ ὡς βάσεις τεθεῖσαι «συναρτήσεις στόχων» διατυπώνουν μόνον παραγώγους τύπους μέσου βαθμοῦ ἀφαιρέσεως. Ὅμως μία συμβουλὴ ἐπαρκῶς χρήσιμος ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως δημιουργεῖται μόνον ὅταν λαμβάνωνται ὑπ' ὄψει αἱ βασικαί, ὅχι πλέον αἱ παράγωγοι, αἱ ἀμέσως ἀποδεκταὶ ἀξίαι καὶ αἱ ἀμέσως ἀποποιητέαι ἀπαξίαι.

IX

Εἶδομεν ὅτι εἷς θεμελιωμένος οἰκονομικοπολιτικὸς προγραμματισμὸς εἶναι ἀνάγκη νὰ προσφεύγη εἰς μίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβῆ ἐρμηνείαν τῶν

ἐξωοικονομικῶν προϋποθέσεων. Ἐδῶ δὲν ἔχομεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν μόνον τὰς δυσχερείας, αἱ ὅποῖαι προκύπτουν ὅταν ἐκφράζωμεν τὰς μεμονωμένους προϋποθέσεις εἰς εὐχρήστους τύπους. Μία πρόσθετος δυσχέρεια ὀφείλεται εἰς τὸ μέγαλον πλῆθος τῶν προϋποθέσεων, αἱ ὅποῖαι ἔχουν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς κοινωνικοπολιτικῆς καὶ κοινωνικοπαιδαγωγικῆς συμπεριφορᾶς ὡς «τελευταῖαι προϋποθέσεις». Αὗται δύνανται νὰ ἀφοροῦν εἰς τὴν σωματικὴν εὐρωστίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς οἰκονομικῆς ὑπάρξεως, τὴν μοῖραν τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, τὴν θέσιν τοῦ Ἑθνους ἢ πολιτιστικὰς ἀξίας διαφόρων εἰδῶν, καὶ δύνανται νὰ συνίστανται εἰς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ὑποχρεώσεις.

Ἡ ἐρώτησις τοῦ Max Weber, ἐὰν δηλαδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ μὲ τὰ μέσα τῆς ἐπιστήμης ἢ ἰσχὺς τῶν πολλῶν αὐτῶν προϋποθέσεων, δὲν ἐνδιαφέρει ἐν προκειμένῳ, διότι ἡ προγραμματικὴ βοήθεια τῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ διατυπωθῇ τοιούτοτρόπως πρὸς χρησιμοποίησίν της ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀναμορφωτάς, ὥστε ὁ ἐπιστήμων ἢ νὰ ἀναγνωρίζη προσωπικῶς τὰς ἐν λόγω ἀξίας ἢ ἀπλῶς καὶ μόνον νὰ προϋποθέτῃ ταύτας ὡς ἰσχυούσας. Ὅ,τι ὅμως οὗτος ἔχει νὰ προσφέρῃ εἶναι ἐκεῖναι ἀκριβῶς αἱ ἐπαρκῶς σαφεῖς ἐρμηνεῖαι τοῦ περιεχομένου τῶν κατ' ἰδίαν ἀξιῶν καὶ αἱ διαπιστώσεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱεράρχησίν των. Ὁ φορεὺς τῆς πολιτικῆς θὰ πρέπει νὰ διερευνήσῃ, ἐὰν δύναται οὗτος νὰ συμφωνήσῃ ἢ ὄχι

μέ τὰς κατὰ τοιοῦτον τρόπον ληφθείσας ὑπ' ὅ-
ψει προϋποθέσεις εἰς τὰς συστάσεις τοῦ ἐπιστή-
μονος.

Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ὑπαρχόντων συμφερόν-
των καὶ ἐσωτερικῶν ὑποχρεώσεων σημαίνει, ὅτι
πρέπει νὰ γίνουν διαπιστώσεις ἐπὶ τῆς ἱεραρχήσεως
τῶν μεμονωμένων θεμελιωδῶν στόχων, ἐν σχέσει
πρὸς τοὺς λοιπούς. Ἡ ἱεράρχησις δὲν εἶναι δυνατὸν
ἀπλῶς καὶ μόνον νὰ ὀρισθῇ συμφώνως πρὸς τὴν
ἐκάστοτε πραγματικὴν δύναμιν τῶν συμφερόντων
τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας (ἢ τῆς πλειονότητος αὐ-
τῶν ἢ τῶν «ἐπιλέκτων» ἐξ αὐτῶν κ.τ.λ.). Ὁ ἐπι-
στημονικὸς σύμβουλος θὰ πρέπει νὰ ἀποφαίνεται
ἐκ ποίων ἱεραρχικῶν τάξεων ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκκινήσῃ
καὶ ποῖαι «προτεραιότητες» θὰ προϋποτίθενται.
Καὶ ἐδῶ ἐπίσης μένουν ἐντελῶς ἀκαθόριστοι κανό-
νες, οἱ ὅποιοι παρέχουν ἐκ τῶν προτέρων αἰτήματα
μόνον μέσου βαθμοῦ ἀφαιρέσεως, δηλαδὴ συνειδη-
τῶς ἢ ἀσυνειδήτως παραγώγους τύπους. Οἱ ἀπαι-
τούμενοι κανόνες περὶ τῶν ἱεραρχικῶν σχέσεων δὲν
δύνανται νὰ διατυπωθοῦν λειτουργικῶς εἰς ἰδανικὴν
ἐκτασιν. Ὁ προσδιορισμὸς των καθίσταται μᾶλλον
ἐφικτὸς διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς ὁλότητος τῶν στό-
χων. Τοῦτο πάλιν καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν προειδο-
ποίησιν ὅτι ὑπερεκτιμῶνται αἱ δυνατότητες τῶν πο-
σοτικῶς διατυπουμένων ἐκφράσεων κατὰ τὴν ἐπι-
στημονικὴν καθοδήγησιν τῆς πρακτικῆς.

X

Ὅπως δὴ ποτε δύναται ὁ εὐρέως κοινωνικοεπιστημονικῶς καὶ κοινωνικοφιλοσοφικῶς, δηλαδή ὄχι μόνον οἰκονομικῶς, κατηρτισμένος ἐπιστήμων νὰ προσφέρῃ οὐσιαστικὴν βοήθειαν εἰς τὴν πρακτικὴν, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον οὗτος μόνον εἶναι ἱκανός. Εἰς τὸν φορέα τῆς πολιτικῆς εὐθύνης προσωπικῶς εἶναι συχνάκις εὐδιάκριτον μόνον κατὰ συναίσθημα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν τέλει ἔχει σπουδαιότητα κατὰ τὸ φρόνημά του. Προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ τοῦτο μόνον δι' ἀπροσδιορίστων ἐκφράσεων ἢ εἰκόνων, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ εἶναι πλήρως κατατοπισμένος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν. Τὸ αἶσθημα τοῦτο εἶναι βεβαίως πολλάκις ἀσφαλέστερον, παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα φιλοσοφικῶν καὶ ψυχολογικῶν προσπαθειῶν. Ἀλλ' ὁ φορεὺς τῆς πολιτικῆς εὐρίσκεται πάντοτε πρὸ ἀσυμβιβάστων περιπτώσεων, εἰς τὰς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ καταστήσῃ τὰς προϋποθέσεις τῶν ἐσχάτων ἀποφάσεών του ὅσον τὸ δυνατόν σαφεῖς. Ἡ ἐπιστήμη ἔκαμε κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας προόδους εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐξωκοινωνιολογικῶν προϋποθέσεων. Ἡ προγραμματικὴ βοήθεια τοῦ ἐπιστήμονος δύναται ὑπ' αὐτὰς τὰς περιστάσεις νὰ καταστῇ βοήθεια εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς εὐθύνης καὶ τῶν ἀναμορφωτῶν νὰ ἐννοήσουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὰς ἐσχάτας αὐτῶν προϋποθέσεις.

Εἰς τὴν διάλεξίν μου αὐτὴν δὲν δύναμαι, ὡς εἰ-

ναι φυσικόν, νὰ προσπαθήσω νὰ ἐκθέσω μίαν θεωρίαν τῶν ἀξιωμάτων διὰ κοινωνικοπολιτικάς συλλήψεις. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς διότι ἐλλείπουν, ἢ τουλάχιστον δὲν εἶναι ἀμέσως διαθέσιμοι εἰς σημαντικὴν ἔκτασιν, οἱ κατάλογοι πιθανῶν συμφερόντων καὶ περιορισμῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε ὡς προεργασία νὰ ἐτοιμασθοῦν ὑπὸ τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης. Ἐξ ἄλλου, τοιαῦται προσπάθειαι ἐρμηνειῶν θὰ ἀπεδείκνυν εἰς ἡμᾶς συντόμως, ὅτι ἰδιαιτέρως ἢ ἐπιδίδωξις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς εὐημερίας παρουσιάζει ἐν ὁλόκληρον σύμπλεγμα θεμελιωδῶν προϋποθέσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ πρέπει νὰ τύχουν προσοχῆς κατὰ τὸν προγραμματισμόν.

XI

Κατὰ τοὺς περαιτέρω συλλογισμούς μας, σχετικῶς μὲ τὸν προγραμματισμόν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς οἰκονομίας, πρέπει βεβαίως νὰ βασισθῶμεν τουλάχιστον ἐπὶ μιᾶς ἀποφάσεως, ἢ ὁποία, ὅπως ὅλαι αἱ ἀποφάσεις, ἐδράζεται ἐπὶ ἐξωκοινωνιολογικῶν προϋποθέσεων. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐρώτησιν, ποῖος θὰ πρέπει νὰ φέρῃ τὴν ὑπερτάτην εὐθύνην διὰ τὰ προγράμματα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ τὰ μέτρα διευθύνσεως τῆς οἰκονομίας. Θὰ πρέπει τὴν εὐθύνην ταύτην νὰ τὴν ἀναλαμβάνῃ τὸ Κράτος ἢ ἐνδεχομένως ὑπερεθνικὸς ὀργανισμὸς ἢ ἴσως ἰδιωτικαὶ δυνάμεις; Συνεχίζω διὰ τῆς ὑπο-

θέσεως ὅτι τὴν ὑπερτάτην εὐθύνην θὰ πρέπει νὰ φέρῃ τὸ δημοκρατικῶς ὀργανωμένον Κράτος, ἢ ἐνδεχομένως ὑπερεθνικοὶ ὀργανισμοί. Ἐκ τούτου ὁμῶς δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅπωςδῆποτε ὅτι τὸ Κράτος ἐπιλύει μόνον τοῦ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς διευθύνσεως τῆς οἰκονομίας. Μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων κοινωνικῶν δυνάμεων εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀναλαμβάνουν δημόσια καθήκοντα. Εἰς μίαν φιλελευθέραν κοινωνίαν θὰ πρέπει τὸ Κράτος νὰ ἐνισχύῃ εὐρύτατα τοιοῦτου εἵδους δυνάμεις, χωρὶς νὰ ἀσκῇ ὑπέρμετρον ἔλεγχον ἐπ' αὐτῶν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ἄλλων κοινωνικῶν δυνάμεων, δυνατόν νὰ συμβαίνει, ὥστε αὗται νὰ μὴ ἐπιθυμοῦν νὰ ὑπηρετοῦν ἀμέσως δημόσια καθήκοντα, ἀλλὰ ἢ ἐπιδρασεις τῆς δραστηριότητός των νὰ εὐρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δημοσίου συμφέροντος, χωρὶς ὁμῶς νὰ προκύπτουν βαρύτερα μειονεκτήματα. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι δυνατόν νὰ σκεφθῇ τις διὰ τὴν ἐνίσχυσίν των. Δι' ἄλλας πάλιν κοινωνικὰς δυνάμεις, δυνατόν νὰ μὴ ἀληθεύῃ οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ βλάπτουν αὗται εἰς ἀξιόλογον ἔκτασιν τὰ δίκαια συμφέροντα ἄλλων μελῶν τῆς κοινωνίας. Εἰς μίαν φιλελευθέραν κοινωνίαν ἰσχύει δι' αὐτὰς ἡ ἀρχή, ὅτι τὸ Κράτος ἐπιτρέπεται νὰ ἐπεμβαίνει τότε μόνον ὅταν πρὸς τοῦτο ὑπάρχουν ἐπείγοντες λόγοι. Μία ἀπαγορευτικὴ πολιτικὴ ἐνδείκνυται μόνον ἔναντι ἐκείνων τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι θίγουν τὰ συμφέροντα ἄλλων εἰς

μὴ παραδεκτὴν ἔκτασιν. Τοῦτο δύναται νὰ ἰσχύῃ κυρίως ἔναντι δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον, ὅχι μόνον ἀπὸ οἰκονομικοπολιτικῆς ἀλλὰ ἔτι περισσότερον, ἀπὸ συνταγματικῆς ἀπόψεως.

XII

Ἡ διάλεξις μου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρεται εἰς θέματα ἀρχῶν. Θὰ ἐπεθύμουν ὅμως νὰ ἐκθέσω ὀλίγα ἀφορῶντα εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς διευθύνσεως τῆς οἰκονομίας. Σήμερον συζητεῖται εὐρέως ἡ διαφορὰ μεταξὺ προγραμμάτων βραχείας καὶ μέσης διαρκείας καὶ μακρᾶς προοπτικῆς. Ὁ βραχυχρόνιος καὶ ὁ μεσοχρόνιος προγραμματισμὸς ἀναγνωρίζονται ὅλον ἐν περισσότερον. Ἀντιθέτως, ὡς πρὸς τὸν μακροπρόθεσμον προγραμματισμόν, ἐκφράζονται σοβαρὰ ἀμφιβολίαι ἀπὸ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην. Ὁ μακροχρόνιος οὗτος προγραμματισμὸς θὰ πρέπει νὰ ὑπολογίζῃ μὲ τόσῃν ἀβεβαιότητά, ὥστε νὰ ἀπολήγῃ εἰς καιροσκοπίαν (spekulation). Ἐν προκειμένῳ ἔχει μεγάλην σημασίαν, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἐπὶ ποίων θεμάτων θὰ πρέπει νὰ ἐπεκτείνωνται τὰ προγράμματα. Θὰ πρέπει νὰ ἐπεκτείνωνται μόνον ἐπὶ τῆς τρεχούσης συμπεριφορᾶς τῶν οἰκονομικῶν μονάδων ἢ καὶ ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν διαρρυθμίσεων τῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν καὶ κυρίως τῶν ἐπιχειρήσεων;

Σήμερον γνωρίζομεν τὴν σχεδὸν ἀπεριόριστον

ἀλληλεξάρτησιν τῶν κοινωνικῶν διαδικασιῶν καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδράσεων, αἱ ὁποῖαι, ἴσως ἀθελήτως, δημιουργοῦνται ἐκτὸς τοῦ τομέως διὰ τὸν ὁποῖον προορίζονται τὰ ἐν λόγῳ προγράμματα. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν εἰς ἡμᾶς, ὅτι ἐκ τῶν θεσμῶν ἐκπορεύονται ἐπιδράσεις ἐπὶ τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπικρατούντων τρόπων συμπεριφορᾶς. Ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία δὲν ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν, ὅτι οἱ τρόποι οὗτοι συμπεριφορᾶς, ὡς ἐν πνευματικὸν οἰκοδόμημα, ἀνατρέπονται συμφώνως πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν ἐκάστοτε συνθηκῶν τῆς παραγωγῆς.

Ἡ μαρξιστικὴ αὕτη ὑπόθεσις μιᾶς γραμμικῆς αἰτιώδους πορείας τῶν ἐπιδράσεων ὠρισμένων θεσμῶν ἐπὶ τῆς καλουμένης ὑπὸ τῆς θεωρίας ταύτης «κοινωνικῆς συνειδήσεως» δὲν ἔχει οὔτε ἐπαρκῶς ἀποδειχθῇ ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας οὔτε φαίνεται πολὺ πιθανὴ μία τοιαύτη συνάφεια, ὑπὸ τὰς ὑφισταμένας συνθήκας, εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος μας.

Ἐξ ἄλλου, σήμερον χωρὶς ἀμφιβολίαν, ἡ ἐπίδρασις δὲν προέρχεται, ἀποκλειστικῶς καὶ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ἐκ τῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν κυρίως. Ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν στρατιωτικῶν θεσμῶν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ἐπικρατήσεως τρόπων συμπεριφορᾶς. Πολλὰ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως, ὅτι μεταξὺ τῶν θεσμῶν καὶ τῶν ἐπικρατούντων ἐν τῇ κοινωνίᾳ τρόπων συμπεριφορᾶς ὑφίσταται, εἰς ἴσως αὐξανομένην ἑκτασιν, ἡ σχέσις τῆς ἀλληλεξαρτήσεως. Ὅπως ὅμως καὶ ἂν

ἔχουν τὰ πράγματα, ὑφίστανται συνάφειαι μεταξύ τῶν θεσμῶν καὶ τῶν (ἐπικρατούντων) τρόπων συμπεριφορᾶς, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολὺ ἐντατικώτεραι παρ' ὅ,τι ἐνομιζέτο πρὸ τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας εἰς ἀνεξαρτήτους ἐπιστήμας. Οὐδεὶς φορεὺς τῆς πολιτικῆς πρέπει νὰ παρίδῃ ταύτας (τὰς συναφείας), ἐὰν θέλῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ἐκάστοτε ὑφισταμένων δυνατοτήτων, νὰ δώσῃ μίαν μορφήν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἥ ὁποία φαίνεται εἰς αὐτὸν ἐπιθυμητή. Γενικῶς ὅμως αἱ ἐπιδράσεις τῶν θεσμῶν ἐπιβάλλονται ἐπὶ τῆς πνευματικῆς συμπεριφορᾶς κατὰ τρόπον ὥστε αἱ διαδικασίαι αὗται νὰ καλύπτουν μεγάλα χρονικὰ διαστήματα, ὑπὸ περιστάσεις δὲ καὶ αἰῶνας. Ὁ ἱστορικὸς ἂν καὶ δὲν δύναται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πεδίου νὰ διατυπώσῃ ὑποθέσεις δυναμένας νὰ ἀποδειχθῶν κατ' ἱδανικὸν τρόπον, εἶναι εἰς θέσιν ὅμως νὰ ἐκφράσῃ ἡτιολογημένας εἰκασίας. Ὁ καλὸς πολιτικὸς δὲν θέλει νὰ φροντίζει μόνον διὰ τὴν ἐπομένην ἡμέραν, ἀλλ' εἶναι ἔτοιμος νὰ ἀναλάβῃ εὐθύνας, ἐν ὅψει τῆς μελλοντικῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ του, ἥ ἐν γένει τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ὡς ἐκ τούτου δὲν πρέπει νὰ παρίδῃ εἰς τὰ προγράμματά του τὰς ἡτιολογημένας εἰκασίας τῶν ἱστορικῶν τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς συναφείας μεταξύ τῶν θεσμῶν καὶ τῶν τρόπων συμπεριφορᾶς.

Ἐστω τὸ παράδειγμα: Ἐὰν ᾗτο ἀληθές, ὅτι τουλάχιστον εἰς μίαν ὑπερωργανωμένην κοινωνίαν, ἥ ὁμοιοποίησις (uniformierung) τῶν θεσμῶν ὁδηγεῖ

εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἀποκαλουμένου κονφορμισμού εἰς τοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς, τότε θὰ πρέπει ὁ πολιτικὸς ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν φιλελευθέραν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας, νὰ ἐξετάσῃ ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ παραιτηθῇ ἐνὸς ὑψηλοῦ βαθμοῦ ὁμοιοποιήσεως τῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ κοινωνικὸν προῖδον ἀυξάνη ταχύτερον μὲ τὴν ὁμοιοποίησιν τούτων. Τὰ διὰ τῆς ταχείας ταύτης ἀναπτύξεως τοῦ κοινωνικοῦ προῖόντος ἀποκτώμενα πρὸς στιγμὴν πλεονεκτήματα, θὰ πρέπει νὰ τὰ πληρώσῃ ἡ κοινωνία εἰς τὸ ἄμεσον μέλλον μὲ σημαντικὰ πολιτιστικὰ μειονεκτήματα, ἴσως μάλιστα μὲ νέας μορφὰς κοινωνικῆς ἀδικίας, ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀνεμποδίστου καταχρήσεως τῶν διοικητικῶν λειτουργιῶν. Τὸ ὅτι ὑφίσταται πράγματι μία τοιαύτη συνάφεια μεταξὺ τῆς ὁμοιοποιήσεως τῶν θεσμῶν καὶ τοῦ βαθμοῦ ἐσωτερικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν πολιτῶν, τουλάχιστον ὑπὸ ὠρισμένας ἱστορικὰς προϋποθέσεις, δύναται νὰ ὑποτεθῇ μετὰ μεγάλης πιθανότητος. Ἐπομένως, ἡ σύμπραξις τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν καταρτισμὸν τῶν οἰκονομικοπολιτικῶν προγραμμάτων, δὲν πρέπει νὰ στηρίζεται μόνον εἰς βραχυχρονίους ἢ μεσοχρονίους προγνώσεις. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τῆς τὰς δικαιολογημένας εἰκασίας, τὰς ὁποίας δύναται νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὸν οἰκονομικὸν προγραμματισμὸν ὁ κοινωνιολογικῶς καὶ κοινωνικοψυχολογικῶς κατηρτισμένος ἱστορικὸς τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν θὰ πρέπει αἱ ὁδηγαί τῆς ἐπιστήμης καὶ αἱ ἀπο-

φάσεις τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς νὰ βασίζωνται ἐπίσης ἐπὶ μακροχρονίου προγραμματισμοῦ. Οὗτος θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσῃ μὲ ἰδιαιτέραν προσοχὴν τὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῶν μορφῶν συμπεριφορᾶς, τὰς ὁποίας θὰ ἐπιφέρῃ, πιθανῶς μακροχρονίως, ἡ μεταβολὴ τῶν κοινωνικῶν καὶ κυρίως τῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν. Εἶναι προφανές, ὅτι ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξουν ποσοτικῶς ἐκφραζόμενα καὶ μὲ πλήρη ἀσφάλειαν ἐμπειρικῶς ἀποδεικνύμενα στοιχεῖα. Ἡ ἐπιστήμη ὅμως, δὲν δύναται ἐν γένει ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εὐθύνην καὶ κατὰ τρόπον, ὥς νὰ ἐκυβέρνα αὕτη, νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν τὸ δικαίωμα νὰ ριψοκινδυνεύῃ. Βεβαίως θὰ ἔπρεπε αὕτη ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον νὰ προβαίνει εἰς ποσοτικὰς μετρήσεις καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη εἶναι σήμερον ὅσον ποτὲ ἄλλοτε εἰς θέσιν νὰ πράττῃ τοῦτο, χρησιμοποιοῦσα διαφόρους συγχρόνους μεθόδους, τὰς ὁποίας δὲν ἀνέπτυξεν αὕτη, ἀλλὰ ἄλλαι κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἀλλ' ὅταν ὅμως αὕτη θέτῃ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ φορέως τῆς πολιτικῆς μόνον ποσοτικῶς ἐκφραζόμενα καὶ μετὰ πλήρους ἀσφαλείας ἐμπειρικῶς δυνάμενα νὰ ἀποδειχθῶσιν στοιχεῖα, θὰ πρέπει νὰ ἔχῃ τότε τόσον πολλὰς ἐπιφυλάξεις, ἐν σχέσει μὲ ὅ,τι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ ποσοτικῶς, ὥστε νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν φορέα τῆς πολιτικῆς ὀλιγώτερον ἐκείνου τὸ ὅποιον αὕτη δύναται νὰ προσφέρῃ. Δύναται ἐπίσης διὰ τῆς συμπεριφορᾶς ταύτης νὰ προξενήσῃ ψυχικὰς ἀντιδράσεις εἰς τὸν πο-

λιτικόν, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν αὐτὸν εἰς ἐσφαλμένους ἀποφάσεις. Ἀκρίβεια, ἡ ὁποία ἐξαγοράζεται μὲ ἔλλειψιν πληρότητος, ἔχει ἀμφισβητήσιμον ἀξίαν διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πρακτικὴν.

Ἐπιθυμῶ νὰ ἀναφέρω ἐν ἀκόμῃ παράδειγμα ἐν σχέσει πρὸς τὸ νέον σύνθημα τῆς «οἰκονομικῆς τῆς παιδείας». Εἶναι σαφές, ὅτι εἰς τὰς προϋποθέσεις τῆς ταχείας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως κατατάσσεται καὶ ἡ βελτιωμένη ἐκπαίδευσις τῆς νεότητος. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο ὑπάρχει ἄμεσον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐπαύξησιν τῆς παιδείας: Αὕτη πρέπει νὰ ἐπεκταθῇ διὰ νὰ δύνανται οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐφοδιάζωνται μὲ περισσότερα ἀγαθὰ, παρ' ὅσον μέχρι τοῦδε. Συγχρόνως ὅμως ἐκτιμῶμεν καὶ τὰς πνευματικὰς ἀξίας αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς — καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι μία βάσις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ — διὰ τὰς ὁποίας δὲν χρειάζεται νὰ ὁμιλήσω ἐγὼ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πᾶς παιδαγωγὸς λοιπὸν γνωρίζει, ὅτι ἡ μεταβίβασις εἰδικῶν γνώσεων καὶ εἰδικεύσεως καὶ ἡ μόρφωσις, ἡ ὁποία ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ εἰς τὴν νεότητα τὴν ἄμεσον ἀξίαν τῆς πνευματικῆς παιδείας, ἀπαιτοῦν πολὺ διαφορετικὰς μεθόδους. Μία θετικὴ σχέσις πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι ἐν αὐτόματον ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐπίσης, ὁ καταρτισμὸς ποσοτικῶς ἐκφραζομένων προγραμμάτων εἶναι δυνατὸς μόνον διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευσιν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ ποσοτικῶς δι' ἀπολύτων ἀριθμῶν ὅ,τι ἀπαιτεῖ-

ται διὰ τὴν φροντίδα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ κατὰ πόσον ἡ ἐντατικοποίησις τῆς ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως δυσχεραίνει ψυχικῶς τὴν φροντίδα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἐπιστήμη ἐν προκειμένῳ, στηριζομένη ἐπὶ τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς παιδαγωγικῆς, δύναται νὰ διατυπώσῃ μόνον μίαν γενικὴν προειδοποίησιν καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν νὰ ἀποφασίσῃ, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μιᾶς ριψοκινδυνεύσεως, διὰ μίαν ἐντατικὴν παιδαγωγικὴν πρωτοβουλίαν, πρὸς προστασίαν ἀπὸ τὴν «πλάνην περὶ τὰς ἀξίας», καθὼς ἐπίσης δι' ἐν ὀρισμένον μέγεθος τῆς ὀργανωτικῆς καὶ χρηματικῆς δαπάνης, διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ παραλλήλως πρὸς τὴν ηὔξημένην φροντίδα τῶν ἐπαγγελματικῶν γνώσεων.¹ Ἐὰν οἱ ἐπιστημονικοὶ σύμβουλοι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας παραλείψουν αὐτὰς τὰς ἐπιστημονικῶς μὲν δικαιολογημένας, ἀλλὰ μὴ δυναμένας νὰ ἐκφρασθοῦν δι' ἀπολύτων ἀριθμῶν καὶ μὴ ὑποδεικνυόμενας ἐμπειρικῶς μετὰ πλήρους ἀσφαλείας, ὑποδείξεις, τότε ἡ παράλειψις αὕτη θὰ γίνῃ πρόξενος ζημίας.

1. Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ πνευματικὴ αὕτη καλλιέργεια (Kultur) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνταποκρίνεται σήμερον εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδανικὸν τῆς γενικῆς καὶ ἁρμονικῆς παιδείας. Δύναται ὅμως νὰ εἶναι βαθέως θεμελιωμένη καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ εὐρέως τὸ βλέμμα πρὸς δυνατὰς πνευματικὰς ἀξίας.

XIII

Εἰς τοὺς συλλογισμοὺς μας προσεκρούσαμεν πολ-
λάκις ἐπὶ τῶν καθηκόντων τῆς ἐπιστήμης ὡς συμ-
βούλου τῆς πολιτικῆς καὶ (τῆς παιδαγωγικῆς) πρα-
κτικῆς. Ἡ ἐπιστημονικὴ καθοδήγησις τῆς πρακτι-
κῆς εἶναι σήμερον τόσον ἀναγκαία, ὥστε θὰ πρέπει
ἢ ὀργάνωσις, αἱ μέθοδοι καὶ αἱ λογικαὶ αὐτῆς ἀπαν-
τήσεις, νὰ γίνουν ἀντικείμενον συστηματικῶν ἐπι-
στημονικῶν σκέψεων. Τοῦτο συμβαίνει ἤδη καὶ μά-
λιστα κυρίως εἰς τὰς Η.Π.Α. καὶ εἰς τὴν Ὀμό-
σπονδον Γερμανικὴν Δημοκρατίαν, ἰδιαιτέρως δὲ
εἰς τὴν Κολωνίαν καὶ τὴν Χαϊδελβέργην. Εἰς τὴν
διάλεξιν αὐτὴν δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἐκθέσω ἐκτενῶς τὰ
ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων καὶ τὰς ἐξ αὐ-
τῶν προερχομένας προτάσεις. Ἄλλ' ὅμως θὰ ἐπε-
θύμουν, περιοριζόμενος εἰς τὸ θέμα τῆς διαλέξεώς
μου, νὰ τονίσω δύο τινά.

Ἐκ τῆς ἡμετέρας γενικῆς ἀναπτύξεως τοῦ θέμα-
τος καὶ τῶν παραδειγμάτων προέκυψεν ἐπανειλημ-
μένως ἀπὸ θεσμικῆς ἀπόψεως, ὅτι οἱ ὀργανισμοὶ
ἐπιστημονικῆς καθοδηγήσεως τῆς οἰκονομικῆς πο-
λιτικῆς δὲν θὰ πρέπει νὰ περιορίζωνται εἰς τοὺς ἐκ-
προσώπους μιᾶς ἐπιστήμης μόνον. Ἀνάλογόν τι
ἰσχύει δι' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πολιτικῆς. Ὅλοι
οἱ ἐπιστημονικῶς εἰδικευμένοι ὀργανισμοὶ ἐπὶ δια-
φορετικῶν ἀντικειμένων πρέπει νὰ συνεργάζωνται
ἐντατικῶς πρὸς καθοδήγησιν τῆς πολιτικῆς. Εἰς τὴν
Ὀμόσπονδον Γερμανικὴν Δημοκρατίαν ἐπέδρασε

δυσμενῶς ἢ καθοδήγησις μέσῳ ἀσυναρτήτων ὀργανισμῶν καὶ ὁμάδων ἐρευνῶν. Ἐνδεδειγμένη εἶναι μία γενικὴ κοινωνικοεπιστημονικὴ καθοδήγησις τῆς πολιτικῆς μὲ συμμετοχὴν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν ἐκάστοτε ἀναγκαίαν ἔκτασιν. Οὐδὲν εἶναι τόσον ἐπικίνδυνον κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καθοδήγησιν τῆς πολιτικῆς, ὅσον ἡ πνευματικὴ μονομέρεια. Δὲν θὰ ἤθελον ὅμως νὰ ἀποσιωπήσω, ὅτι εἰς ἓκ τῶν ἔξω ἐπιβαλλόμενος συντονισμὸς τῶν ἐρευνῶν καὶ ὁ ἓκ τῶν ἔξω προκληθεὶς σχηματισμὸς τῶν ἀποκαλουμένων κέντρων βαρύτητος δύνανται νὰ θέσουν ἐν κινδύνῳ ὅχι μόνον τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποδοτικότητα τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πρακτικῆς. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου προξενεῖ φόβον ἡ ὑπάρχουσα πεῖρα. Ἡ συνεργασία θὰ πρέπει νὰ ἀποβῇ ἢ πλεον ἐπείγουσα ὑπόθεσις τῶν ἰδίων τῶν ἐρευνητῶν. Οἱ ἐπιζητοῦντες καθοδήγησιν φορεῖς τῆς πολιτικῆς δύνανται νὰ συνεισφέρουν εἰς τοῦτο διὰ τῆς ἀσκήσεως κριτικῆς, ὅσάκις ἐν προκειμένῳ ἐλλείπει ἡ συνεργασία. Περαιτέρω εἶναι σαφές, ὅτι οἱ κατευθύνοντες τὴν οἰκονομίαν βάσει προγραμμάτων θὰ πρέπει νὰ ἐξετάζουν κατὰ καιροῦς, ἂν τὰ μέτρα αὐτῶν εἶχον ἐπιτυχίαν. Ἡ ἐπιτυχία πρέπει νὰ ἐξετάζεται ἐν συσχετίσει πρὸς ὅλους τοὺς στόχους, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἐπιδιώκουν, καὶ πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐπιθυμοῦν νὰ ἀποφύγουν. Ἐν προκειμένῳ θὰ πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ ἠθελημένη ἱεραρχία τῶν σκοπῶν τούτων καὶ νὰ τυγχάνουν προσοχῆς αἱ ἐπιδράσεις τῶν

μέτρων ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐν τῷ συνόλῳ. Μὲ τὰ προβλήματα αὐτὰ ἀσχολεῖται εἰς τὴν Γερμανίαν ἡ ἐν ἐξελίξει μορφολογία τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν (κυρίως τῶν ἐπιχειρήσεων) καὶ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τὰς ἐπόψεις, κατὰ πόσον προκύπτουν εἰς τοὺς σχηματισμοὺς (θεσμοὺς) κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐνεργειῶν των, ὑπὸ τὰς ἐκάστοτε ἐξωτερικὰς συνθήκας, μεταβολαὶ τῆς ἐννοίας αὐτῶν καὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς πορείας τῆς κοινωνίας ἐν τῷ συνόλῳ. (Ὑπὸ τὸν ὅρον «ἐννοια», ἐν προκειμένῳ, ἀντιλαμβανόμεθα τὸ ἱεραρχικῶς διηυθετημένον σύστημα τῶν λογικῶς «ἐσχάτων», δηλαδή μὴ παραγῶγων, σκοπῶν αὐτῶν). Τὸ συνερχόμενον συνέδριον τῆς IFIC (CIRIEC), ἐν Βερολίνῳ¹ θὰ ἀσχοληθῇ μὲ μίαν τοιαύτην γενικοῦ προσανατολισμοῦ ἀξιολόγησιν τῶν ἀποτελεσμάτων (ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας) τῶν συλλογικῶν ἐπιχειρήσεων. Τὰ εἰς αὐτὸ ὑπὸ μελέτην προβλήματα ἀφοροῦν ἐπίσης κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐπιτυχίας τῶν μέτρων πρὸς κατεύθυνσιν ὁλοκλήρων ἐθνικῶν οἰκονομιῶν. Τοῦτο ἰσχύει ἰδιαιτέρως διὰ τὸ θέμα, κατὰ πόσον ἢ ὅχι

1. Ἡ Ific (Ciriec) εἶναι μία διεθνὴς Ἑταιρεία ἐρεῦνης τῶν προβλημάτων τῶν δημοσίων καὶ συνεταιριστικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν συγγενῶν προβλημάτων. Ἔχει καὶ ἐλληνικὸν τμήμα. Αἱ εἰσηγήσεις καὶ συμβολαὶ τοῦ Συνεδρίου τοῦ Βερολίνου θὰ δημοσιευθοῦν πλήρεις κατὰ τὸ τρέχον ἔτος εἰς τὰ «Χρονικὰ τῆς Συλλογικῆς Οἰκονομίας» (Annalen der Gemeinwirtschaft), καὶ μάλιστα εἰς τὰς εἰς γερμανικὴν, ἀγγλικὴν καὶ γαλλικὴν γλῶσσαν ἐκδόσεις τοῦ ἐκδιδομένου εἰς Βέλγιον (Λιέγη) περιοδικοῦ τούτου.

αἱ ἐπιτυχίαι, ἢ αἱ εἰδικαὶ συμβολαὶ πρὸς ἐκτίμησιν τῶν ἀποτελεσμάτων, δύνανται νὰ διατυπωθοῦν ποσοτικῶς δι' ἀπολύτων ἀριθμῶν.

XIV

Ἐὰν θὰ ἡδυνάμην εἰς τὴν διάλεξιν ταύτην νὰ διαπραγματευθῶ ἐκτενῶς τὸ σύνολον τῶν προβλημάτων τοῦ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ διαπραγματευθῶ τώρα κατ' ἀρχὴν καὶ συστηματικῶς τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων δύνανται νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ στόχοι τῆς ἀναγκαιούσης κατευθύνσεως τῆς οἰκονομίας. Ἀλλὰ ὁ χρόνος δὲν ἔπαρκεῖ δι' αὐτό. Θὰ ἐπεθύμουν ὅμως νὰ ἀναφερθῶ εἰς τὰ ἑξῆς:

Ὅσον περισσότερον καθίστανται δυνατὰ αἱ προσωπικαὶ ἀποφάσεις εἰς τὴν ὑπερωργανωμένην κοινωνίαν μας, διότι ἡ ἀνθρωπότης μαρθάνει νὰ κυριαρχῇ, ἢ τουλάχιστον νὰ ἐπηρεάζῃ, ὅχι μόνον τὰς δυνάμεις τῆς μὴ ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὴν πορείαν τῆς κοινωνίας, τόσον μεγαλυτέραν σπουδαιότητα ἀποκτοῦν τὰ παιδαγωγικὰ μέτρα ἐντὸς τῶν γενικῶν κοινωνικοπολιτικῶν καὶ εἰδικῶν οἰκονομικοπολιτικῶν θεωρήσεων. Ὁ ὁπαδὸς τῆς φιλελευθέρως κοινωνίας θὰ πρέπει νὰ προσανατολισθῇ ἐν προκειμένῳ εἰς ἓνα παιδαγωγικὸν στόχον—τῆς παιδαγωγήσεως πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Μία τοιαύτη παιδαγωγήσις, ἡ ὁποία δὲν ἐπιζητεῖ νὰ πρα-

γματοποίησι οὐτοπίας, θέτει ὑψηλὰς ἀπαιτήσεις εἰς τὰς παιδαγωγικὰς δυνατότητας καὶ ἔχει ἀνάγκην μεγάλης θεσμικῆς προετοιμασίας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς ἐπιτυχίας. Τὰ μακροχρόνια οἰκονομικὰ προγράμματα δὲν δύνανται νὰ παρίδουν τὰς παιδαγωγικὰς ταύτας ἀπαιτήσεις.

Ἡ δευτέρα μου παρατήρησις ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὄργανα τῆς κατευθύνσεως τῆς οἰκονομίας, ἀφορᾷ εἰς ὅ,τι εἰς τὴν Γερμανικὴν σήμερον συχνὰ ἀποκαλεῖται «πολιτικὴ τῶν κατ' ἰδίαν οἰκονομικῶν μονάδων» (einzelwirtschaftspolitik). Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πρόκειται διὰ τὰ μέτρα πρὸς κατεύθυνσιν τῆς οἰκονομίας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνίας, τὰ ὅποια προκύπτουν ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν διαρρυθμίσεων τῶν ἐπιχειρήσεων, ἰδιαιτέρως δὲ ἐπὶ τοῦ συστήματος τῶν κατὰ λογικὴν ἔννοιαν «τελικῶν» αὐτῶν σκοπῶν. Ὁ ὁπαδὸς τῆς φιλελευθέρας κοινωνίας, ἂν καὶ θὰ ἀσπασθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρας ἐκλογῆς τοῦ τύπου τῆς ἐπιχειρήσεως, θὰ ἐπιδιώξῃ ἐν τούτοις ὅπως ἡ οἰκονομία ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν ἐπιχειρήσεων διαφόρων τύπων. Ἐπὶ τούτου ἐκφράζομαι λεπτομερῶς εἰς τὰς ἄλλας διαλέξεις, τὰς ὁποίας δίδω εἰς τὰς Ἀθήνας τὰς ἡμέρας αὐτάς.

XV

Θὰ ἤθελα νὰ προσπαθῇσω νὰ συνοψίσω τὰ συμπεράσματα τῆς διαλέξεως ταύτης εἰς μίαν σειρὰν θέσεων.

1.— Ἡ μὴ κατευθυνομένη συναλλακτικὴ οἰκονομία εἶναι τουλάχιστον σήμερον ἀδύνατος. Ἐὰν ἡ συναλλακτικὴ οἰκονομία δὲν κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ Κράτους, τότε ἐπενεργοῦν εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἰδιωτικαὶ δυνάμεις, βάσει τῶν προγραμμάτων των, ἐπὶ τῆς πορείας τῆς οἰκονομίας.

2.— Ἐὰν ᾗτο δυνατὴ ἡ μὴ κατευθυνομένη συναλλακτικὴ οἰκονομία, τότε ἡ πραγματοποιήσις της θὰ ἀντέκειτο πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς δικαιοσύνης καὶ οὐσιωδῶν πολιτιστικῶν πόθων.

3.— Ἐὰν ἡ πολιτικὴ ἐγκατέλειπε τὴν κατεύθυνσιν τῆς οἰκονομίας εἰς ἰδιωτικὰς δυνάμεις, τότε θὰ παρείχετο ἐλευθερία δράσεως καὶ εἰς ἐκείνας τὰς δυνάμεις αἱ ὁποῖαι δροῦν ἀντιθέτως πρὸς τὰ δημόσια καθήκοντα τῆς κοινωνίας.

4.— Ἐνεκα τούτου θὰ πρέπει τὸ Κράτος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ὑπερτάτην εὐθύνην κατευθύνσεως τῆς οἰκονομίας.

5.— Ἐν τούτοις, εἰς μίαν φιλελευθέραν κοινω-

νίαν, τὸ Κράτος φέρει τὸ βάρος τῆς ἀποδείξεως, ὁσάκις θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἐπέμβασίν του εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Εἷς δογματικὸς «σχεδιασμός» θέτει ἐκποδῶν αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν ἀποδείξεως.

6.— Τὸ Κράτος δύναται νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν μέτρων κατευθύνσεως τῆς οἰκονομίας τότε μόνον, ὅταν στηρίζῃ τὰ μέτρα του αὐτὰ ἐπὶ προγραμμάτων. Λόγω τοῦ περιπλόκου τῆς συγχρόνου οἰκονομίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καταρτίζωνται προγράμματα ἄνευ τῆς συνεργασίας τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσῃ καλῶς τὰς λογικὰς ἀπαιτήσεις, τὰς μεθόδους καὶ τὴν ἀρίστην ὀργάνωσιν τῆς καθοδηγήσεως ταύτης.

7.— Ἐπειδὴ ἡ κοινωνία διὰ τοῦ πλήθους τῶν ἀλληλεξαρτήσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων συγκροτεῖ ἐν σύνολον, θὰ πρέπει κατὰ τὴν καθοδήγησιν τῆς πολιτικῆς νὰ συνεργάζωνται ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς ἀντικείμενα τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Πᾶσα βάσει ἀρχῶν καθοδήγησις πρέπει νὰ προσανατολίζεται πρὸς γενικὰς θεωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν «κοινωνικοπολιτικά» (Gesellschaftspolitisch).

8.— Αἱ ὑποδείξεις τῆς ἐπιστήμης βασίζονται πάντοτε ἐπὶ ἐξωκοινωνιολογικῶν προϋποθέσεων. Δὲν ὑπάρχει «ἀμιγῆς» τεχνολογία καὶ ἰδιαιτέρως «ἀμι-

γῆς» οἰκονομικὴ ἀποψις. Αἱ ἐξωκοινωνιολογικαὶ προϋποθέσεις δύνανται δηλονότι νὰ τεθοῦν, χωρὶς ὁ ἐπιστήμων νὰ ἀσπάζεται ταύτας, ἀλλ' αὗται εἶναι λογικῶς ἀπαραίτητοι διὰ τὴν παροχὴν τῆς συμβουλῆς.

9.— Ἐὰν εἰς τὴν περίπτωσιν εἰδικῶν συμβουλῶν παραβλέψωμεν ὀρισμένας ἐξωκοινωνιολογικάς προϋποθέσεις, τότε θὰ πρέπει ἡ συμβουλή νὰ συνοδεύεται ὑπὸ ἀναλόγου ἐπιφυλάξεως.

10.— Εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κοινωνικὴν κατάστασιν ἢ διαδικασίαν δύνανται νὰ ὑφίστανται τόσον ἄμεσα ὅσον καὶ ἔμμεσα συμφέροντα, ὡς ἀποτελέσματα ἄλλων ἀμέσων συμφερόντων. Οὐδὲν μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἱστορικῶς διδαχθέντος ρεαλισμοῦ, ὅταν εἰς τὰς οἰκονομικὰς ἐπιστημονικὰς συμβουλάς λαμβάνονται ὑπ' ὄψει μόνον τὰ συμφέροντα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς ὑὑξημένον ἐφοδιασμὸν μὲ ἀνεπαρκῆ ἀγαθά. Θὰ πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει πᾶν ὅ,τι ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ὀργανωμένην ἐκτέλεσιν πάσης οἰκονομικῆς ἐνεργείας.

11.— Τὸ στατιστικὸν βοήθητικὸν μέγεθος «κοινωνικὸν προῖον» δὲν ἐνδείκνυται μόνον τοῦ αὐτοῦ καθ' ἑαυτό, ὡς σημεῖον προσανατολισμοῦ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ ὡς ὄργανον μετρήσεως κατὰ τὴν

ἐξέτασιν τῆς ἐπιτυχίας οἰκονομικοπολιτικῶν μέ-
τρων.

12.— Τὰ μακροχρόνια προγράμματα δὲν εἶναι
ἀδύνατα ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως. Ἄλλ' ὅμως
θὰ πρέπει νὰ βασίζωνται ταῦτα, ἐν μέρει, ἐπὶ ἀ-
πλῶν εἰκασιῶν, τὰς ὁποίας, πάντως, δύναται νὰ
διατυπώνη καλύτερον ἢ ἐπιστήμη παρὰ ἡ πολιτικὴ
πρακτικὴ. Ἡ ἐπιστήμη εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν
δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν φορέα τῆς πολιτικῆς
τὸ δικαίωμα νὰ ριψοκινδυνεύσῃ, διότι εἶναι πάντοτε
δυνατὸν τὰ γεγονότα νὰ ἀποκτοῦν πολιτικὴν σπου-
δαιότητα, τὴν ὁποίαν ἡ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ προ-
βλέψῃ.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΥΤΗΝ ΣΕΙΡΑΝ

1. ANDREAS G. PAPANDREOU, *Planning Resource Allocation for Economic Development* (1962)
2. FREDERIC E. BALDERSTON, 'Η εξέλιξις τῆς Ἐπιστήμης τῆς Διοικήσεως (καὶ Ἀγγλιστὶ) (1962)
3. ADAM A. PEPELASIS, *Les Problèmes de la Main d'Oeuvre en Grèce dans le Cadre du Marché Commun* (1962)
4. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗ, Τὸ Πρόβλημα τῆς Χωρονομικῆς Συγκεντρώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας (καὶ Ἀγγλιστὶ) (1962)
5. MILTON FRIEDMAN, *Post War Trends in Monetary Theory and Policy* (1963)
6. JAN TINBERGEN, *The Trend towards Integration* (1963)
7. ΑΝΝΑΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΚΚΟΒΑ, Συναρτήσεις Παραγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας (1963)
8. ADAM A. PEPELASIS, *Labor Shortages in Greek Agriculture, 1963 -73* (1963)
9. DIOMEDES D. PSILOS, *The Choice of Financial Assets in Greece* (1963)
10. NICOS E. DEVLETOGLOU, *Montesquieu and the Wealth of Nations* (1963)
11. ROBERT AARON GORDON, *Some Thoughts on the Recent Slow Growth of the American Economy* (1964)
12. ΠΑΝ Α. ΥΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *The Elasticity of the Labor Supply Curve: A Theory and an Evaluation for Greek Agriculture* (1964)
13. RICHARD M. WESTEBBE, *Saving and Investment in Greece* (1964)

14. RALPH TURVEY, *Ἡ Περιγραφή τοῦ ἐν Ἑλλάδι Φορολογικοῦ Συστήματος* (1964)
15. G. C. ARCHIBALD, *Investment and Technical Change in Greek Manufacturing* (1964)
16. G. C. ARCHIBALD, *Industrialisation and Capital Requirements in Greece* (1964)
17. JOHN HENRY MERRYMAN, *Προβλήματα Ἀναπτύξεως Παρακτίων Περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος (καὶ Ἀγγλιστὶ)* (1965)
18. KENNETH J. ARROW, *Statistical Requirements for Greek Economic Planning* (1965)
19. ΑΡΓ. Α. ΦΑΤΟΥΡΟΥ, *Νομικὰ Προβλήματα Προστασίας καὶ Προσελκύσεως Ξένων Ἰδιωτικῶν Ἐπενδύσεων* (1965)

